

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44

Haziran 2016 June 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**TMOLOS'TA SAKLI KUTSAL BİR KENT "DIOSHIERON": BİR GRUP SİKKENİN YANSIMASINDA
ROMA DÖNEMİ YUNAN DİNSEL İNANÇLARI***
**A SACRED CITY HIDDEN IN TMOLOS "DIOSHIERON": GREEK RELIGION BELIEFS IN ROMAN
PERIOD IN THE REFLECTION OF A GROUP OF COINS**

Hüseyin ÜRETEN**

Öz

Antik dönem Küçük Asya'sının (Asia Minor) Tanrı Zeus'a kutsanmış tapınak çevresinde bir ziyaret merkezi olarak kabul edilen Dioshieron antik kenti, günümüzde İzmir ilinin 110 km uzağında Ödemiş ilçesinin yaklaşık 9 km kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Klasik Lydia Bölgesi Kaystros (Küçük Menderes) Ovası'nda Tmolos (Bozdağlar) Dağı'nın güney eteğine sırtını yaslamış olan kent, literatürde hep mistik bir yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç içinde; Eskiçağda "Zeus'un kutsal alanı" anlamında "Dioshieron" (Διοσιερόν), Ortaçağda ise "İsa'nın kenti" anlamında "Christoupolis" (Χριστοῦπολις), adlarıyla anılan kent, Türklerin egemenliğine geçince de "Birgi" adıyla bir Müslüman kenti olarak dini önemini korumuş kısaca hep mistik bir toprak olarak görülmüştür.

Roma egemenliği sırasında darp ettiği sikkeler dışında, literatürde antik dönem Dioshieron kenti hakkında ne yazık ki çok az bilgi bulunmaktadır. Bir başka deyişle, kentin kimler tarafından ne zaman kurulduğuna ilişkin hemen hemen hiçbir bilgi bilinmemektedir. Öte yandan Roma İmparatorluk Dönemi'nde olasılıkla İ.S. 1. yüzyılda Dioshieron adıyla sikke darp eden önemli bir Yunan yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır.

Özet olarak bu yazıda bir araya getirilmiş, Dioshieron kentinin darp etmiş olduğu sikkelerden örnekler içeren, günümüzde British Museum Catalogues of Greek Coins'in Lydia cildinde yer alan bir grup sikkenin ışığında o kent halkının dinsel inançları ve gelenekleri hakkında genel bir bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dioshieron, İrmak Tanrısı Kaystros, Tmolos, Lydia, Küçük Asya.

Abstract

Ancient site of Dioshieron is a city which is located 9 km northeast of the modern county of Ödemiş and in a distance of 110 km to İzmir. It was conceived as a visiting place around a temple dedicated to Zeus in ancient Asia Minor.

The city was situated in ancient Lydia, Kaystros (Küçük Menderes) wally and backed by the southern slopes of mount Tmolos (Bozdağlar). It was always presented in literature with its mystical side. Through the ages the city was denominated as "Dioshieron" (Διοσιερόν) i.e. "Sacred Place of Zeus" in antiquity and "Christoupolis" (Χριστοῦπολις) i.e. "City of Jesus Christ" during the Medieval Era. Dioshieron maintained its religious prominence as a Muslim city after the beginning of Turkish dominance and always conceived as a sacred land.

Except for the coins that were issued during the Roman period there are unfortunately little information about the city of Dioshieron in literature. In other words almost nothing is known about the founders and founding time of the city. However it is known that Dioshieron was an important Greek settlement which issued coins in Roman Imperial Period probably in the 1st century AD.

To sum up, in this study, a general information about the religious beliefs and traditions of the people of the city will be given in the light of a group of coins which was published in the Lydia volume of the British Museum Catalogue of Greek Coins that include examples of coins issued by the city of Dioshieron.

Keywords: Dioshieron, River God Kaystros, Tmolos, Lydia, Asia Minor.

"Hellence nomisma (νόμισμα = "yasal ödeme aracı, sikke") sözcüğünden gelen "numismatik" antikçağ sikkelerini ekonomik, tarihsel, kültürel ve sanatsal yönleriyle inceleyen ve -klasik filoloji, epigrafya, papiroloji ve klasik arkeoloji temel disiplinlerinde olduğu gibi- antikçağın siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamının araştırılmasında kullanılabilir, tarihsel değerlendirmeye hazır kaynaklar haline getiren Eskibati temel biliminin adıdır." (İplikçioğlu, 1997: 99). Bülent İplikçioğlu'nun da altını çizdiği üzere, siyasal ve sosyo-ekonomik tarih araştırmaları ile bu çalışmada görüleceği gibi din tarihi araştırmaları da yazıtlar, papirüsler gibi birincil nitelikteki tarihsel kaynaklardan olan sikkelere çok şey borçludur.

Bu arada, şunu da belirtmek gerekir; sikkeler birincil nitelikte kaynaklar olmasına rağmen taşıdıkları "propagandacı" özellikleri nedeniyle nesnel olmaktan da oldukça uzakta kalmaktadırlar. Örneğin din tarihi araştırmaları açısından Attika'da Athena'nın sikkeler üzerinde sıklıkla tasvir edildiği görülmektedir. Reglign'in yaptığı sikke tanımını hatırlayıp sikkeler üzerine ancak devlet tarafından tasdik edilmiş söz ve ifadeler konulabildiği düşünülürse, sikkeler üzerinde yer alan tanrı(ça)larla sikkeyi basan otorite arasındaki ilişkinin bir tür dinsel-siyasal programdan kaynaklandığı sonucu ortaya çıkmaktadır (İplikçioğlu, 1997: 99).

* Bu çalışmanın bir bölümü 18 Eylül 2015 tarihinde "Yörük Obasından Ödemiş Ovasına Uluslararası BİRGİ Sempozyumu (18-20 Eylül 2015)" sözlü bildiri şeklinde sunulmuştur.

** Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

Yani biz Eskiçağ tarihçilerinin en çok dikkat etmesi gereken nokta, numismatiğe özgü bir durum olan “propagandacı” özelliğin karşımıza çıkmasıdır (Howgego, 1998: 72vd).

O halde şunu rahatlıkla sorabiliriz kendimize; Ne yapacağız? Bu soruya yanıt, başka kaynak türlerine de başvurmak suretiyle, bu “propagandacı” özellikleri gerçeklerden kesin çizgilerle ayırmaya çalışmaktır.

Fakat her bilimsel çalışma, ne yazık ki, bu yönteme dayanarak ortaya konulamamaktadır. Tıpkı şu an elinizde bulunan bu çalışmada olduğu gibi. Burada antik yazarlar ve epigrafik kaynaklar sessiz kaldıkları için biz, tek can alıcı kaynağımız olarak Roma egemenliği altında Dioshieron kentinin darp etmiş olduğu bir grup sikke örneğinden yola çıktık. Dolayısıyla kent pantheonunda karşımıza çıkan tanrı ve tanrıçalar da her birinin sergilediği karakterler ve birlikte görüldükleri simgeler temel alınarak, elverdiği ölçüde değerlendirilmeye çalışılacaktır.¹

Böylece aşağıda bir grup sikkenin ışığında genel özellikleriyle tanıtılacak Dioshieron kenti tanrı ve tanrıçalarının da Anadolu’nun diğer bölgelerinde ve kentlerinde olduğu gibi, halkın yaşadığı arazinin coğrafi özellikleri ve iklim şartlarından kaynaklanan gereksinimlere bağlı olarak inanç açısından büyük bir çeşitlilik gösterdiğinin altı çizilecektir.

Bu sebepten dolayıdır ki, kanımca, kentin kültür mozaigi içinde karşımıza çıkan her tanrı ya da tanrıçayı daha yakından tanımak adına, doğal çevrenin kavranması gerekmektedir. Nitekim geçmişte ve günümüzde toplumların yaşam arenasında yerlerini alıp tarihsel süreç içindeki gelişimlerine bakıldığında şu iki hususun; coğrafi ve tarihi şartların birbirleriyle ayrılmaz bir bütünlük sergiledikleri görülmektedir.

Bu açıklamayı yaptıktan sonra, şimdi, öncelikle Dioshieron antik kentinin yayılım alanını yani coğrafi konumunu, ikinci olarak da kuruluş tarihi ile birlikte tarihsel süreç içerisindeki gelişimini tutarlı bir bütün oluşturacak şekilde ele almaya çalışalım.

I - DIOSHIERON ANTİK KENTİ

I.1. Coğrafi Konum:

Üzerinde çalıştığımız Lydia kentlerinden biri olan Dioshieron, günümüzde Türkiye’nin batısında Ege Bölgesi’nde İzmir’e 110 km uzaklıkta, Ödemiş ilçesinin 9 km kuzeydoğusunda, Bozdağlar’ın güney yamaçlarında yer alan Birgi mahallesinde bulunmaktadır.² Bir başka deyişle, antik yazarlardan³ edinilen – dolaylı- bilgiler ışığında, antik Dioshieron kenti, klasik Lydia Bölgesi’nde⁴ Kaystros (Küçük Menderes)

¹ Roma İmparatorluk Dönemi’nde Lydia Bölgesi’nde Dioshieron kenti, Augustus’tan III. Gordianus zamanına kadar, yani İ.Ö. 27 ile İ.S. 244 arasında- sürekli değişen ve zamana uyan çeşitli betimlerle kendi sikkelerini darp etmiştir. Bu kadar çok sayıdaki sikke arasından burada doğal olarak ancak bir kısmı örnek alınarak incelenebilecektir. Bunlar toplam olarak 23 sikkedir. Tümü, Barclay V. Head’ın üzerinde çalıştığı British Museum’daki Lydia cildinin Dioshieron koleksiyonundandır. Bu değerli koleksiyon dışında Dioshieron kentinin darp etmiş olduğu tüm sikkeler için bkz. <http://www.wildwinds.com/coins/greece/lydia/dioshieron/i.html> (Erişim Tarihi: 06.06.2015). Ayrıca Dioshieron kentine ait 70 sikkenin de yer aldığı, Oğuz Tekin ve Zeynep Sercan Altınoluk tarafından hazırlanan Ödemiş Müzesi’ndeki sikke katalogu için de bkz. *Sylloge Nummorum Graecorum Turkey 7: Ödemiş Museum Volume 1: Roma Provincial Coins of Ionia, Lydia and etc...*

² Bu antik kentin kalıntıları üzerinde araştırma yapmış olan az sayıdaki modern bilim adamları: Ch. Texier (1845 yıllarında), K. Buresch (1890 yıllarında) ve G. Weber’dir (1891 yıllarında). Dioshieron, Weber tarafından Smyrna dışında tanımlanırken (Weber, 1892: 7-22), Buresch tarafından da Ödemiş’in birkaç mil kuzeydoğusunda bulunan modern Birgi köyü olarak tanımlanmıştır (Buresch, 1894: 129).

³ Lydia Bölgesi kentlerinden biri durumundaki Dioshieron’un coğrafi konumu komşu kentlere göre -örneğin Hypaipa- ne yazık ki antik yazarlar tarafından açık bir şekilde söz konusu edilmemiştir. Hatta İ.Ö. 1. yüzyılın sonuyla İ.S. 1. yüzyılın başında yaşamış olan ve Anadolu’nun coğrafyasından en geniş bir biçimde söz eden Strabon’da bile Dioshieron adının geçmemesi bu olgunun sonucu olsa gerek.

Bu durumda, her ne kadar antik yazarlar tarafından Dioshieron’un coğrafi konumundan söz edilmemiş olsa da biz Lydia Bölgesi’nin diğer kentlerine ilişkin bilgilerden yola çıkarak dolaylı da olsa kentin coğrafi konumunu tanımlayabilmekteyiz. Örneğin, Hypaipa antik kenti ve tarihi üzerine araştırma yapan Sevin’in belirttiği üzere, Hypaipa’nın coğrafi konumu Strabon (XIII.4.7), Plinius (*nat. V.120*), Tacitus (*ann. IV.55*), Pausanias (*V.25.5*) ve Ovidius (*met. XI.150-156*) gibi antik yazarlar tarafından açıklanmıştır. Bu bilgiler ışında biz de yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, dolaylı da olsa Dioshieron’un coğrafi konumu hakkında bazı ipuçlarına ulaşabilmekteyiz.

Sonuç olarak Dioshieron antik kentinin coğrafi konumuna –dolaylı- değinen antik kaynaklar için bkz. (Sevin, 1974-75: 41); ayrıca bkz. (Meriç, 1988: 202-203).

⁴ Günümüzde Ege Bölgesi’nin büyük bir bölümünü oluşturan Lydia –yaklaşık olarak İzmir ilinin doğusu, Manisa ilinin büyük bir bölümü, Kütahya ve Uşak illerinin batı uçları- genel olarak, kuzeyde *Mysia*, doğuda *Phrygia*, güneyde *Karia* ve batıda da *Aiolis* ve *Ionia* bölgeleriyle komşudur. Antik yazarların verdikleri bilgilere göre, kuzeyinde *Mysia* ile olan sınırını *Kaikos* (Bakırçay) (Herodotos VII.42; Strabon XII.8.12), *Temnos* (Demirci) dağları ve *Dindymos* (Murat) dağı belirlemekteydi. Kuzeydoğusunda, *Katakekaumene*’nin de kuzeyinde adını Homeros’un (II. II. 461, 864-867) *Lydia* ülkesi için kullandığı *Maionia*’dan alan *Maionia* yöresi uzanmaktadır. Güney sınırını *Messogis* (Ayдын) dağları ve *Maiandros* (Büyük Menderes) ırmağı oluşturuyordu (Diodoros, XIV.36.3; Strabon XII.8.12, XIV.2.29). Sevin, bölgenin doğu ve güneydoğu sınırlarının saptanmasının oldukça sorunlu olduğunu bildirir. Nitekim dünyanın ilk coğrafyacısı olarak anılan Strabon (XIII.4.12) ve tarihin babası olarak anılan Herodotos (VII.30-31) da bu önemli soruna dikkat çekmişlerdir. Ve kuzeybatıda *Aiolis* ile *Mysia* sınırını da Akhisar ovasının batı ucundaki *Aspodene* (Yunt) dağı (1.084m) batıda ise *Sardene* (Dumanlı) dağı (1.098m) belirlemiş olmalıdır.

Lydia Bölgesi’nin fiziki coğrafyası –dağları, ovaları, iklimi, bitki örtüsü ve suları- halkının kökeni ve kısa tarihçesi için bkz. Herodotos I.93-94; Strabon XII.3.21; ayrıca bkz. (Sevin, 2001: 175-182).

Ovası'nın⁵ kuzeydoğusunda aynı isim altında tanımlanan Kaystros (Küçük Menderes) Irmağı'nın⁶ beslendiği Tmolos Dağı'nın⁷ (Bozdağlar) güney eteklerinde kurulmuştur.

Demek oluyor ki, üzerinde çalıştığımız bu antik kent, tarihi coğrafya açısından bugünkü Birgi mahallesinin olduğu yerde, Küçük Menderes Ovası'nın kuzey kenarında Bozdağlar zirvesinin güney eteklerinde, Birgi Çayı çevresinde kurulmuştur.

Bu arada, okuyucularımızın kafasında meydana gelmesi kaçınılmaz gibi görünen bir konuya da burada açıklık getirmek isterim. Dioshieron adı kentin antik dönemdeki bilinen ilk adıdır. Nitekim kent adı üzerine yapılan incelemelere bakıldığı zaman tarihsel süreci içinde yerleşim alanının hep "kutsal toprak" olarak kabul edildiğini gösteren farklı adlar karşımıza çıkmaktadır.

Günümüz Birgi mahallesinin bulunduğu yerde, daha önce belirttiğimiz gibi, antik dönemde "Dioshieron" (Διοσιερόν) yerleşimi yani "Zeus'un Kutsal Yeri" kurulmuştur. Yunanca morfolojik tespitlere göre; "Dioshieron" adının tamamı eski Yunanca kelimelerden oluşmaktadır. "Dios" (Διός)⁸ kelimesi "Yunan pantheonunun en büyük tanrısı olan Zeus (Zeús)" özel adının genitivus (-in hali) casusudur. "Hieron" (ιερόν) kelimesiyse yine eski Yunancada "kutsal kabul edilen yer, tapınak, mabet" anlamına gelen kelimenin nominativus (yalın hali) casusudur. Böylece "Διός" ve "ιερόν" kelimelerinin birleşmesinden türemiş olup "Διοσιερόν" (Dioshieron) "Zeus'un Kutsal Yeri" anlamını taşımaktadır.

Dioshieron'un bu isim değişikliği kentin Ortaçağ zaman diliminde de devam etmiştir. Kent bu defa "Christoupolis" (Χριστοπόλις) olarak adlandırılmıştır. Yunanca morfolojik tespitlere göre; "Christoupolis" adının da tamamı eski Yunanca kelimelerden oluşmaktadır. "Christou" (Χριστού) kelimesi "kutsal yağ ile ovulmuş, kutsanmış İsa" özel adının (Χριστός) genitivus (-in hali) casusudur. "Polis" (πόλις) kelimesiyse yine eski Yunancada "kent ya da cemaat devleti" anlamına gelen kelimenin nominativus (yalın hali) casusudur. Böylece "Χριστού" ve "πόλις" kelimelerinin birleşmesinden türemiş olup "Χριστοπόλις" (Christoupolis) "İsa'nın Kenti" anlamını taşımaktadır.

"Kale ya da burç" anlamındaki "Pyrgion" (Πυργίον) adına gelince. Öyle anlaşılıyor ki, kent bu adı askeri açıdan zaman zaman önem kazandığı Bizans Dönemi'nde almış olmalıdır.

Sonuç olarak, "Pyrgion" adı hariç yukarıda ifade edilen her iki kent adı -Dioshieron ve Christoupolis- üzerinde yapılan etimolojik tetkiklere dayanarak, üzerinde çalıştığımız kentin günümüzden binlerce yıl önce dini önemini korumuş, "kutsal toprak" kabul edildiğini bir başka deyişle tarihsel süreç içinde hep mistik yönüyle karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

⁵ Günümüzde Ege Bölgesi'nin büyük bir bölümünü oluşturan *Lydia*'nın dikkat çekici özelliği, Sevin'in (2001: 178) de belirttiğine üzere, doğu-batı doğrultusunda uzanan dağ zincirleri ile bunların arasında kalan oluk biçimli ve uzun ovalarıdır. Bu ovalardan biri de günümüzde içinde akan Küçük Menderes'in adıyla anılan "Kaystros (Küçük Menderes) Ovası"dır. Anlaşıldığı kadarıyla ova, günümüzde olduğu gibi antikçağda da tarıma -pamuk, zeytin, tütün, üzüm, incir, meyve-sebze, susam, kendir ve tahıl- dayanan bir ekonomiye sahipti. Nitekim ova tabanı tamamen tarıma ayrılmış bereketli topraklardan oluşur. Homeros içinden Kaystros Irmağı'nın aktığı çayırların güzelliğinden şu sözlerle söz ederken; "...Kanatlı kuşlar, kazlar turnalar, Uzun boyunlu kuşular nasıl sürü sürü, Asya çayırlarında, Kaystros'un iki yakasında, Sallayarak kanatlarını kibirli kibirli, nasıl uçarlarsa bir oyana, bir bu yana, ..." (II. 460 vd.). Latin ozan Ovidius da bu ovayı aynen şu sözlerle tanımlar: "Kaystros akarken sesi kuğu kuşlarından fazla yansımaz. Her yandan saran bir orman sularını taşlar, gölgeleri bir örtü gibi güneşin alevlerine karşı onu korur ve hoş bir serinlik oluşturur. Nemli toprak parlak kırmızı çiçekler besler; orada sonsuz bir bahar vardır" (met. V.386). Kaystros Ovası'nın fiziki coğrafyası, sınırları, endüstriyel kaynakları ve ekonomik durumu için bkz. (Meriç, 1988: 202-213); ayrıca bkz. (Sevin, 2001: 178, 180, 190).

⁶ *Lydia* Bölgesi akarsu bakımından zengindir. Bölgenin en önde gelen ikinci akarsuyu Kaystros'tur (Küçük Menderes). "Tmolos'tan Kilbos ya da Kilbis (Kadın Deresi) adıyla doğan bu ırmak, Koloe'nin (Kiraz) Kilbianon denen yüksek vadisinde öteki kollarıyla birleşip, batıya doğru keskin bir dirsek çizerek, kendi adıyla anılan ovaya çıkar; Pagaseion (Cellât Gölü) adlı bataklık gölden itibaren, kuzeyden bu bataklığa akan Phyrites (Fetrek Çay) ve Astraios (Çevlik Çay) derelerini de alarak yeni bir dirsekle güneye döner; buradan sonra, dağlar arasından akarak getirdiği alüvyonlarla oluşturduğu, günümüzde kurutulmuş olan bir kısım bataklıklar ve göllerle kaplı delta ovasına çıkar ve sonunda sularını Ephesos limanına boşaltır" (Sevin, 2001: 182). Ayrıca bkz. Herodotos V.100; (Meriç, 1988: 202-203) ve (Kalkan, 2014, 449-456).

⁷ Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, günümüzde Ege Bölgesi'nin büyük bir bölümünü oluşturan *Lydia*'nın dikkat çekici özelliklerinden biri de doğu-batı doğrultusunda uzanan dağ zincirleridir. Antik kaynaklarda -Plinius nat. V.110; Herodotos V.100-101 ve Strabon XIII.4.12, XIV.1.15 - "Tymolos" ya da "Timolos" olarak anılan Tmolos dağ zinciri, Hermos (Gediz) ve Kaystros (Küçük Menderes) ovalarını birbirinden ayırır. Aynı zamanda, bölgenin en yüksek engebesi durumundaki Tmolos'un (Bozdağlar) (2.160m) adı Homeros'ta (II. XX.385) da "karlı" sıfatıyla geçmektedir. Tmolos Dağı için ayrıca bkz. (Philippson, 1991: 67-76) ; (Foss, 1987: 27); (Sevin, 2001: 178-179).

Fakat Tmolos'un eski devirlerdeki en tanınan özelliği aynı adla anılan Dağ Tanrısı Tmolos'un tapınağı olmasıdır. Çünkü Lydia bölgesi halkı kendilerine suyu ve bereketi taşıyan topraklara yataklık eden yeşil saçlarının salınımı ile serinlik getiren büyük yükseltiyi kutsadı ve tanrılaştırdı. Daha fazla bilgi için bkz. (Özbilge Altınoluk, 2005: 39-43).

⁸ Morfolojik açıdan eski Yunancada her çekilen isim üç unsurdan ibarettir: kök, ek, takı. Bazen ek, bazen takı olmayabilir. Kökte ekin teşkil ettiği bütüne thema denir. Kök kelimesinin genel anlamını gösterir; ek kelimenin anlamını değiştirir; takı kelimenin cümledeki görevini belirtir. Ayrıca eski Yunanca çekimde a) üç cins (genus): erkek cins (masculinum), dişi cins (femininum), cinsiz (neutrum); b) üç sayı (numerus): tekil (singularis), çoğul (pluralis); c) beş hal (casus): nominativus (yalın hal), genitivus (-in hali), dativus (-e hali), accusativus (-i hali) ve vocativus (seslenme hali) vardır. Buna göre; -ü'lü themalara dâhil olan ö Zeús (=Zeus) isminin çekimi şu halde yapılır: nominativus: ὁ Zeús, genitivus: τοῦ Διός, dativus: τῷ Διί, accusativus: τὸν Δία, vocativus: ὦ Zeῦ. Bkz. (Sinanoğlu, 1950: 105).

Kent tarihine işaret ettiği düşünülen bu kent adı değişikliklerine ilişkin açıklamalardan sonra tekrar konumuza yani Dioshieron antik kentinin -Roma İmparatorluk Dönemi de dâhil olmak üzere- eski çağ tarihine dönebiliriz.

1.2. Tarihi:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, “Zeus’un kutsal yeri” anlamına gelen Dioshieron, Türkiye’nin batısında, bugünkü İzmir ilinin 110 km kadar uzağında Ödemiş ilçesine bağlı bir yerleşim çevresi olarak Bozdağlar’ın (2.160m) güney eteklerinde Birgi Çayı çevresinde yer almaktadır.

Gerek yazılı kaynaklar gerekse arkeolojik veriler ışığında, Lydia Bölgesi’nin bereketli Kaystros Ovası’nda Geç Kalkolitik Çağ’dan başlayarak Roma Çağı öncesine kadar dağınık köy topluluklarının yaşadığı söylenebilir (Meriç, 1988: 202-213). Nitekim Kaystros ya da bugünkü adı ile Küçük Menderes Ovası, günümüzde olduğu kadar antik çağda da bereketli ırmak havzası olarak hem tarıma dayalı zengin bir ekonomik güce hem de insanların yaşadığı uygun yerleşim yerlerine sahip olmuştur. Dolayısıyla orta bölümde Kaystrosular doğuda ise Kilbosular olmak üzere yoğun bir yerleşim görülmüştür. Hatta bu topluluklar Roma Çağı öncesinde kendi topluluk sikkelerini basmışlar, fakat şehirlere sahip olmamışlardır.

Demek oluyor ki, kırsal kabilelerin ellerinde tuttıkları Kaystros Ovası’nda ilk şehirleşme, öncülleri dağınık köy toplulukları olan Kaystrosular tarafından İ.Ö. 1. yüzyıldan sonra başlatılmıştır. İlk kurulan şehir, Ödemiş’in 4-5 km kuzeydoğusunda yer alan Hypaipa’dır (Sevin, 1974-75: 41-53). Kaystrosular’ın ikinci kurdukları şehir ise Dioshieron’dur.⁹ Kent, üzerine araştırma yapan az sayıdaki modern bilim adamlarından biri olan Buresch’in (1894: 101vd) de işaret ettiği üzere, ilk defa İ.S. 1. yüzyılda şehir olarak anılmıştır. Numismatların görüşüne göre, kent ilk kez Dioshieron adıyla İ.Ö. 27 ile İ.S. 244 yılları arasında yani İmparator Augustus’tan İmparator Gordianus Pius döneminin sonuna kadar olan dönem içinde kent sikkeleri darp etmiştir (Head, 1901: L, 74-78; PL. VIII).

Kısaca özetlemek gerekirse, bugün üzerinde Ödemiş ilçesine bağlı Birgi’nin kurulduğu eski Dioshieron, Roma İmparatorluk Dönemi’nde Lydia Bölgesi’nin Hypaipa’dan sonra şehirleşmesini tamamlamış ikinci büyük kenti ve yönetim merkezi olmuştur.

Ancak bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, bereketli Kaystros Ovası içerisinde kurulmuş bulunan hem Hypaipa hem de Dioshieron kentlerinin en eski tarihleri ve kuruluşları hakkında bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Örneğin, Sevin’in “Batı Anadolu’nun Az Bilinen Antik Bir Kenti Hypaipa Tarihi Üzerine Bir Araştırma” (1974-75: 41) adlı makalesinde belirttiğine göre, Strabon (XIII.4.7), Plinius (nat. V.120), Tacitus (ann. IV.55), Pausanias (V.25.5) ve Ovidius (met. XI.150-156) gibi antik yazarlar eserlerinde coğrafi konumu bakımından Hypaipa’ya değinmişler, fakat kent hakkında ayrıntılı hiçbir bilgi vermemişlerdir. Buna benzer durum, ne yazık ki, Dioshieron antik kenti için de söz konusudur. Yani Dioshieron’un eski tarihi ve kuruluşu hakkında bilgimiz yok denecek kadar azdır. Bunun nedeni, kanımca, tıpkı Hypaipa kentinde olduğu gibi, bölgedeki Sardeis’e hatta Hypaipa’ya kıyasla ikinci derecede önemli bir kent olmasıdır. Bu sebepten Dioshieron gerek antik yazarlar ve gerekse modern seyyahlar tarafından fazla söz konusu edilmemiş olmalıdır. Bu arada Dioshieron hakkındaki en önemli bilgiyi, aşağıda da görüleceği gibi, Roma İmparatorluk Dönemi’nde darp edilen sikkeler üzerindeki verilerden almaktayız.

Dioshieron, ilk defa İ.S. 1. yüzyılda gerçekten kent denilebilecek çapta büyük bir yerleşme yeri olarak anılmış ve Dioshieron adıyla sikkeler darp etmiştir. Ancak bu duruma bakıp kentin en erken bu tarihte kurulmuş olabileceğini de düşünmemek gerekir. Çünkü Tanrı Zeus’un kutsandığı tapınak çevresinde oluşmuş kentin, içinde bulunduğu Lydia Bölgesi’nin bilinen yazılı tarihi İ.Ö. 2. binyılın ortalarına yani Hitit İmparatorluk Dönemi’ne kadar uzanmaktadır.¹⁰ Her ne kadar Lydia adı İ.Ö. 7. yüzyıl öncesine kadar kullanılmamış¹¹ olsa da Anadolu tarihi dikkate alındığında bölgenin yerleşim tarihi, yüzey buluntuları sayesinde, binlerce yıl öncesinde, Geç Kalkolitik Çağ’da başlatılır.¹² Hatta Meriç 1988 yılında yayımladığı “Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış” adlı makalesinin s. 205’de aynen şu bilgiyi vermektedir: “Yüzeyden toplanan seramik parçaları sayesinde her höyüğün ayrıntılı yerleşim

⁹ Ayrıca Sevin’den yaklaşık 14 yıl sonra, R. Meriç (1988) “Küçük Menderes (Kaystros) Havzasının Tarihsel Coğrafyası” (1983) isimli doçentlik tezinin kısa bir özeti niteliğindeki “Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış” adlı çalışmasında Küçük Menderes Ovası’nda hem yazılı kaynaklar hem de arkeolojik veriler yardımıyla şehirleşme olgusunun Hellenistik Çağa kadar uzandığını belirtmiştir. Nitekim ovada yoğun bir yerleşimin varlığı Strabon tarafından da vurgulanmaktadır (XIII.4.13).

¹⁰ “Hitit İmparatorluk Çağı çivi yazılı belgelerine göre, Lydia bölgesi İ.Ö. II. binyılın ortalarında Assuwa adını taşıyordu ve birçok yöresel prens ya da bey tarafından yönetiliyordu. Örneğin bunlardan biri, daha sonraki Alyattes ve Sadyattes gibi Lydia krallarıyla benzer bir adı olan Madduwattas idi; bir başkası Muksus ise Batılılarca Mopsos adıyla tanınıyordu. İ.Ö. 1200 yıllarında Balkanlar’dan gelmeye başlayan Thrak kökenli göçmenler, etkilerini Batı Anadolu’da da gösterdiler. Maion adını taşıyan ve farklı bir dilleri olan bu yeni göçmenler bölgeye Maionia adını verdiler” (Sevin, 2001: 176). Muksus/Moksos/Mopsos için ayrıca bkz. (Demir, 2014: 1-42).

¹¹ Homeros’a göre Hermos Ovası Maionia; güneydeki Kaystros Ovası ise Asia adını taşıyordu (II. II.461; 864-867). Lydia adı ilk kez İ.Ö. 7. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlandı (Sevin, 1974-75: 43, d.n. 8; Sevin, 2001: 177).

¹² Bilindiği gibi, Anadolu’nun eski çağlardaki tarihi, Maden Devri’ne erişinceye kadar, binlerce yıl süren uzun bir Taş Devri ile başlar. Daha detaylı bilgi için bkz., (Memiş, 2010). Batı Anadolu’da yer alan Lydia Bölgesi’ndeki Kaystros Ovası’nın tarihi ise Geç Kalkolitik Çağ’da başlamaktadır. Bkz. (Meriç, 1988: 205).

kronolojisini ve yerleşim yoğunluğunu göreceli olarak saptamak mümkün olmaktadır. Bütün höyüklerin özellikle Erken Bronz Çağ'da yani MÖ. 3. binde yoğun şekilde yerleşim gördüğü ayrıca MÖ. 2. binde de yaygın bir yerleşimin var olduğu bulunan yüzey buluntuları sayesinde söylenebilmektedir." O halde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz, Küçük Menderes Ovası, Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayarak her zaman insanlar tarafından uygun bir yerleşim alanı olarak tercih edilmiştir.

Buna göre git gide gelişerek İ.S. 1. yüzyılda kendi adına sikke darp edecek duruma kavuşan Dioshieron kentinin doğduğu alan da varsayımsal olarak, Geç Kalkolitik Çağ'dan günümüze kadar yani yüzyıllar boyunca kesintisiz olarak iskân görmüş olmalıdır.

Kentin tarihi hakkında, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, sikkeler dışında bir başka kaynak şimdilik Lydia Krallığı ve Pers İmparatorluğu zamanlarında kentin var olduğuna dair net hiçbir ipucu vermemektedir. Ancak kesinlikle bilinen bir şey varsa o da, kentin aynı türden bir transformasyon sonucu ortaya çıkmış olan gerek Hierapolis (Pamukkale) gerekse Hierakome (Beyoba) kentleri gibi Hellenistik Dönem'de Pergamon Krallığı sınırları içinde yer alan tapınak arazisi içinde olduğudur. O halde demek ki, bir zamanlar bir tapınağın (ya da sunağın) yanında kurulmuş olan bazı kutsal köylerin gelişip büyümeleri sonucunda Dioshieron zamanla Yunan polislerini örnek almış¹³ ve kendi sivil örgütlerini kurarak kentleşmiş, Hellenistik Dönem'de de önemli bir dini merkez olarak Pergamon Krallığı'nın sınırları içinde yer almıştır (Malay, 1992: 125).

Anlaşılabileceği gibi, Dioshieron bu çağda tarihsel süreç açısından komşu Hypaipa kentinin kaderini paylaşmış ve bulunduğu yerde egemen olan krallıklara katılmıştır. İ.Ö. 190 yılındaki Magnesia Savaşı ile Pergamon Krallığı'nın daha sonra da İ.Ö. 133 yılında Pergamon Krallığı yerine mirasçı olarak Roma'nın geçmesiyle İ.Ö. 129 yılında *consul* yetkisindeki vali tarafından yönetilen *Provincia Asia* (Asya Eyaleti) içinde yer almış. Daha sonra da git gide gelişmiş hatta Yunan halkının dinsel dünyasında ilgili olduğu tanrısal güç olan Zeus ile ilişkili görülmüş ve 1. yüzyılda "Zeus'un kutsal yeri" anlamına gelen Dioshieron adıyla sikke basacak duruma ulaşmıştır.

İ.S. 4. yüzyılda ise Hristiyanlık Roma'nın resmi dini olarak kabul edildiğinde, paganist inancın bütün izlerini ortadan kaldırmaya çalışan Hristiyan din adamları kentin adını "Hz. İsa'nın kenti" anlamına gelen "Χριστοῦπολις" (Christoupolis) olarak değiştirmişlerdir. İşte bu doğrultuda, kent Bizans hâkimiyeti altındayken önce Ephesos Metropolitliği'ne bağlı piskoposluk sonra da başpiskoposluk merkezi olmuştur. Sonuç olarak kentin bu dönemdeki adı da Yunan dilinde "kale ya da burç" anlamına gelen "Pyrgion" (Πυργιον) olmuştur (Sevin, 2001: 189).

II- DIOSHIERON'DA TANRI VE TANRIÇA KÜLTÜLERİ

Lydia Bölgesi'nde, *Kaystros* (Küçük Menderes) Ovası'nda *Tmolos* Dağı'nın (Bozdağlar) güney eteğine sırtını yaslamış olan Dioshieron antik kenti, İmparator Augustus'tan İmparator Gordianus Pius döneminin sonuna kadar yani İ.Ö. 27 ile İ.S. 244 arasında, sürekli değişen ve zamana uyan çeşitli betimlerle kendi sikkelerini darp etmiştir.

Biz, bu çalışmada, bir araya getirilmiş bir grup sikkeyi ele alacağız. Bunlar toplam olarak Roma İmparatorluk Dönemi Dioshieron kentinin darp ettiği 23 sikkedir. Tümü; Barclay Vincent Head'in Lydia Bölgesi'ndeki insanların yaşamının siyasal, sosyal, kültürel ve dinsel alanlarını anlatabilmek amacıyla topladığı British Museum Sikke Katalogu'nun¹⁴ 22. cildinde yer alan Dioshieron sikke katalogudur.

Katalog

<i>o</i>	Ön Yüz	Arka Yüz
	Dioshieron <i>İmparatorluk Dönemi</i> (a) İmparator Baş Taşımayanlar <i>Antoninuslar Dönemi</i>	
1	Senatus'un omuzları pelerinli genç erkek büstü, sağa dönük; IEPACVN [KAHTOC]: noktalı bordür. (Res.1)	Hera , sol kolu <i>peplos</i> ve uzun <i>khiton</i> giyimli, ayakta sola dönük, sağ elinde <i>phiale</i> , sol eliyle asaya yaslanırken; ΔΙΟCΙΕΡΕΙΤΩΝ

¹³ Bu konuda en önemli kanıt Dioshieron kentinin Antoninuslar dönemine tarihlendirilen üç sikke örneğidir. Görüldüğü üzere, Kat. No. 02-03 ve 04'deki sikkelerin ön yüzlerinde tip olarak kentin yasama organını temsil eden Demos personifikasyonları yer almaktadır.

¹⁴ P.R. Franke, Roma egemenliği altındaki Küçük Asya'da 350'den fazla kentin Augustus'tan Aurelianus zamanına kadar çeşitli betimlerle kendi sikkelerini darp etmiş olduğunu söyler (Franke, 2007: 8). Bu kadar çok sayıdaki sikke arasında çalışmamız açısından doğal olarak burada ancak bir kısmı örnek olarak ele alınabilmektedir. Anadolu numismatiği ile ilgili yayınların artışı da göz önünde bulundurulursa biz çalışmamızda sadece Head'in 1901 yılındaki *Catalogue of The Greek Coins of Lydia* adlı çalışmasını kendimize kaynak olarak seçtik. Nitekim numismatik alanında çalışanlar için British Museum'un 29 ciltlik *A Catalogue of The Greek Coins in The British Museum* (=BMC) adlı dizisi çok önemli zengin malzeme kaynağıdır.

		[E]ΠΙΚΕΠΠ[EINIOV]: noktalı bordür.
2	Demos'un defne çelenkli büstü, sakallı sağa dönük; ΔΗ ΜΟC: noktalı bordür. (Res. 2)	<i>Asklepios</i> , cepheden ayakta, başı sola dönük, sağ eliyle asaya yaslanırken; ΔΙΟCIE PEITΩN: noktalı bordür.
3	Aynı. (Res.2)	Aynı; ΔΙΟCIEP EITΩN.
4	Demos'un sakallı başı, sağa dönük; ΕΠΙΑΠΟΛΛΩΝΙ ΔΙΟCIEPIT ΩN: noktalı bordür.	<i>Irmak Tanrısı Kaystros</i> , boylu boyunca uzanmış sola dönük, beline kadar çıplak ve üzerinden aşağıya doğru <i>himation</i> sarkıyor, sağ elinde saz ve sol elinde <i>cornucopiae</i> , sol dirseği içinden su akan ters dönmüş vazoya yaslanırken; ΚΑΥCΤΡΟC: noktalı bordür.
5	Senatus'un omuzları pelerinli genç erkek büstü, sağa dönük; CYNKAH TOCIEPA: noktalı bordür.	Aynı fakat <i>cornucopiae</i> daha geniş; ΔΙΟCIEPEITΩN ve ortada ΚΑΥCΤΡΟC.
Dioshieron <i>İmparatorluk Dönemi</i> (b) İmparator Adı ya da Başı Taşıyanlar Augustus (?)		
6	Kartal, kanatlarını açmış, cepheden, sağa bakarken; ΚΟΡΒΟV ΩΩN.	<i>Capricornus</i> sağa dönük, omuzu üzerinde <i>cornucopiae</i> ve ön toynakları arasında dünya; ΔΙΟCIEPITΩN ΣΕΒΑCΤΟC.
Nero (54-68)		
7	Zeus'un sola ve Nero'nun sağa dönük başları, yüz yüze; ΖΕΥC ΝΕΡΩN ΚΑΙCΑΡ.	<i>Hera</i> , uzun <i>khiton</i> ve <i>peplos</i> giyimli, ayakta, sola dönük, sağ eliyle asaya yaslanırken; ΚΟΡΒΟΥΩΩN --- ΔΙΟCIEPITΩN.
8	Nero'nun defne çelenkli başı, sağa dönük; ΝΕΡΩN ΚΑΙCΑΡ.	<i>Zeus</i> , uzun <i>khiton</i> ve <i>himation</i> giyimli ayakta sola dönük, sağ elinde <i>phiale</i> ; ΚΟΡΒΟΥΩΩN ΔΙΟCIEPITΩN.
Antoninus Pius (138-161)		
9	Antoninus Pius'un büstü ve çok aşınmış.	<i>Zeus</i> daha aşağı uzuvları <i>himation</i> giyimli, otururken, sola dönük, sağ elinde <i>phiale</i> , sol eliyle asaya yaslanırken; ΕΠΙΑΙΟV ΜΙΘΡΟ V ΔΙΟCIEPITΩN ve ortada ΓΡ.
0	Antoninus Pius'un defne çelenkli büstü, sağa dönük, zırhlı ve <i>paludamentumlu</i> ; Τ.ΑΙΔΙΟCΚΑΙCΑΡ ΑΝΤΩNΙΝΟC.	<i>Hera</i> , peçeli, uzun <i>khiton</i> ve <i>peplos</i> giyimli, ayakta, sola dönük, sağ elinde <i>phiale</i> , sol eliyle asaya yaslanırken; ΕΠΙΑΙΟVΛΙΜΙΘΡ Ο VΔΙΟCIEPITΩN.
Marcus Aurelius (161-180)		
1	M. Aurelius'un defne çelenkli büstü, sağa dönük, zırhlı ve <i>paludamentumlu</i> ; ΑVΚΑΙΜΑVΦΗΑΙ ΑΝΤΩNΕΙΝΟC. (Res.3)	<i>Zeus</i> , daha aşağı uzuvları <i>himation</i> giyimli, oturur ve sola dönük, sağ elinde Ephesus Artemis kült heykeli, sol eliyle asaya yaslanırken; ΔΙΟC [IE] PEITΩN.
Genç Faustina		
2	Genç Faustina'nın büstü, sağa dönük; ΦΑVCTEIN[A] [C]EBACTH.	<i>Asklepios</i> , cepheden ayakta, sağ eliyle yılanlı asaya yaslanırken; ΕΠΙΜΙΘΡΟV ΔΙΟCIEPEITΩN.
Commodus (180-192)		
3	Commodus'un defne çelenkli büstü, sağa dönük, zırhlı ve <i>paludamentumlu</i> ; ΑVΤΚΑΙΜΑ ΑΥΚΟΜΟΔΟC.	Dört sütunlu tapınak cepheden, ortasında <i>Zeus</i> heykeli otururken, sola dönük; ΕΠΙΑΡΙ[CTE]Α CΤΡΑΔΙΟCIEPEITΩN.
4	Genç Commodus'un çıplak başlı büstü, sağa dönük, zırhlı ve <i>paludamentumlu</i> ; Λ ΑVΚΟ ΜΟΔΟC ΚΑΙCΑΡ. (Res.4)	<i>Asklepios</i> , ayakta cepheden, başı sola dönük; yılanlı asaya yaslanırken; ΔΙΟC IEPEITΩN.
Septimius Severus (193-211)		

5	S. Severus'un defne çelenkli büstü, sağa dönük; zırlı ve <i>paludamentumlu</i> ; [AVT]KAI·AOV·CE·C-----.	Dört sütunlu tapınak cepheden, ortasında <i>Zeus</i> 'un figürü otururken, sola dönük, <i>phiale</i> tutarken ve asaya yaslanırken; [EΠI C TP AVP AΠOΛΛ]ΩNI ΔOV--- ve ortada ΔIOCIEPEI TΩN.
Caracalla (211-217)		
6	Caracalla'nın defne çelenkli büstü, sağa dönük, zırlı ve <i>paludamentumlu</i> ; [AVT KMAVP] ANTΩNINOC.	<i>Tykhe</i> , <i>kalathos</i> taşıyan, ayakta sola dönük, sağ elinde iki buğday başağı ve dümen, sol elinde <i>cornucopiae</i> tutarken; ΔIO C IE PEITΩN.
7	AVT KMAVP [ANTΩNINOC].	(ΔIOCI E P EITΩN).
Plautilla		
8	Plautilla'nın büstü, sağa dönük; ΦOYΛIΠAAYT IAA CEBACTH.	<i>Zeus</i> , daha aşağı uzuvları <i>himation</i> giyimli, oturur ve sola dönük, sağ elinde <i>phiale</i> , sol eliyle asaya yaslanırken; EΠITEPTVΛΛEINOVACCKΛHΠIΔAOV Γ·CTPA ve ortada, ΔI O CI E PE TΩ I N.
Geta (211-212)		
9	Geta'nın çıplak başlı büstü, zırlı ve <i>paludamentumlu</i> ; Λ·CEIT·ΓETACKAI.	<i>Tykhe</i> , <i>kalathos</i> taşıyan, ayakta sola dönük, dümen ve <i>cornucopiae</i> tutarken; EΠITATIANO ΔIOCIEPEITΩ N.
0	Geta'nın defne çelenkli büstü, sağa dönük, zırlı ve <i>paludamentumlu</i> ; ΠOCEΓ ETACKAI. (Res.5)	<i>Asklepios</i> , ayakta cepheden, başı sola dönük, sağ eliyle yılanlı asaya yaslanırken; ΔIOCIE PEITΩ N.
1	Aynı kalıp. (Res.6)	<i>Hygieia</i> , ayakta cepheden, başı sağa dönük, <i>phialeden</i> çıkan yılanı beslerken; ΔIOCIE PEITΩ N.
Elagabalus (218-222)		
2	Elagabalus'un defne çelenkli büstü, sağa dönük, zırlı ve <i>paludamentumlu</i> ; AVTKMAVPAN TΩNEINOC.	<i>Hera</i> , peçeli, uzun <i>khiton</i> ve <i>peplos</i> giyimli, ayakta cepheden, sağ elinde <i>phiale</i> , sol eliyle asaya yaslanırken; EΠICTPAAVPAPTEMAKOPNH ΔIANOVΔIOCIEPEI ve ortada, TΩ N.
Gordianus Pius (238-244)		
3	Gordianus'un defne çelenkli büstü, sağa dönük, zırlı ve <i>paludamentumlu</i> ; AVT·K·M·ANT·TOPΔIANOC.	Dört sütunlu tapınak cepheden, ortasında <i>Zeus</i> 'un oturan heykeli, sola dönük; EΠICTPAYP·HAI OΔΩPOY MENE ortada KPA TOYC ΔIOCIEPEI ·TΩN.

Yukarıda belirtilen sikke katalogu da gösteriyor ki, bir sikke dizaynında iki önemli unsur vardır: Bunlar sikkenin üzerindeki resim veya "tip" ile yazı veya "lejand"tır. Numismatik terminolojisinde "tip" sözcüğü eski Yunanca "τύπος" kelimesinden türemiş olup genel olarak, sikke üzerindeki resim, sikkeyi basan kişi, kent ya da devleti tanımamıza yardımcı olur. "Lejand" sözcüğü ise "okumak" anlamına gelen Latince *legere* fiilinden türetilmiştir. Eğer *lejand*, sikkeyi basan halkın adını gösteriyorsa o zaman buna *lejand* yerine, ulus ya da halk anlamındaki eski Yunanca ἔθνος sözcüğünden türetilmiş olan "ethnikon" demek daha doğru olur. Çünkü *lejand*'ın daha geniş anlamı vardır. Örneğin yukarıda verilmiş örneklerde görüldüğü gibi, Dioshieron sikkeleri üzerinde yer alan ΔIOCIEPEITΩN, "Dioshieronluların" demektir, yani "Dioshieronluların sikkesi". Sondaki -ΩN harfleri halkın adının çoğul *genitivus* (-in hali) yazıldığını gösterir. Kısacası kentin değil halkın adı belirtildiği için burada "ethnikon" söz konusudur.

Numismatik terminolojisine ilişkin bu kısa açıklamaları yaptıktan sonra şimdi söz konusu kent sikkelerimizi yazı ve tip açısından değerlendirmeye geçebiliriz.

II.1. Yazı Açısından Dioshieron Kent Sikkeleri:

Bilindiği gibi, sikkelerin en önemli özelliğinden biri, üzerinde yer alan yazı ya da “*lejang*”tır. Fakat ne var ki, yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere, “okumak” anlamına gelen Latince *legere* fiilinden türetilmiş olan “*lejang*” sözcüğü daha geniş anlama sahiptir.

Bu cümleden olmak üzere, sikke *lejang*ları bize aşağıdaki şu bilgileri verirler:

- 1-Sikkeyi basan halkın veya hükümdarın adını,
- 2-Sikke basımından sorumlu *magistratus* yani memurun adını,
- 3-Sikke tipini açıklayıcı bilgiyi,
- 4-Sikke kalıpcısının adını,
- 5-Tarih,
- 6-Birim.

Bunlardan en yaygın görülenler, aşağıda belirtilen sikke örneklerinden de anlaşılacağı gibi, sikkeyi basan halkın adını ve sikke darbından sorumlu *magistratusun* yani memurun adını gösterenlerdir. Burada eğer *lejang*, sikkeyi basan halkın adını gösteriyorsa o zaman buna *lejang* yerine ulus ya da halk anlamına gelen *ethnikon* denildiğinden daha önce söz etmiştik. Sikke darbından sorumlu *magistratus* yani memur adları ise her zaman sikke üzerinde yer almaz; ama yazıldığı takdirde de aynı kalmaz ya *nominativus* (yalın halde) ya *genitivus* (-in halde) ya da *êni* (“..nın memuriyeti sırasında”) edatından sonra *genitivus* halde kullanılır.

Ön Yüz Yazıları:

Ön yüz, sikkenin en önemli tip ve *lejang*larının yer aldığı yüzdür. Roma İmparatorluk Dönemi Dioshieron kenti sikkelerinin ön yüz yazıları eski Yunan kültürü etkisiyle doğal olarak Yunancadır. Yazısız ön yüz sikke örneği ise bir tanedir (Kat. No. 09).

Kent sikkelerini ön yüz yazılarına göre kronolojik düzen ile değerlendirdiğimiz zaman dört grup altında toplayabiliyoruz:

- 1- IEPACVNKAHTOC (Kat. No. 01) (Res.1), ΔHMOC (Kat. No. 02) (Res.2), CYNKAHTOCIEPA (Kat. No. 05).

Yukarıda belirtmiş olduğumuz bilgiler yanında sikkelerin ön yüzlerinde bazen imparator portresinin yerine konulan soyut kavramların kişileştirilmiş portrelerini ifade eden yazılar da bulunmaktadır. Tıpkı aşağıda belirtilen Dioshieron kent sikkelerinden üç tanesinde olduğu gibi.

Roma *Senatusu* (IEPACVNKAHTOC [Kat. No. 01]) - CYNKAHTOCIEPA [Kat. No. 04]) ve *Demos* (ΔHMOC [Kat. No. 02]) söz konusu personifikasyonların en önemlileridir. Tümü sikke darbu egemenliğinin sanal temsilcileridirler. *Senatusun* özel durumunu vurgulamak için çoğunlukla bu örnekte de olduğu gibi IEPA da eklenmiştir. Sikke üzerinde Roma *Senatusundan* bu şekilde söz edilmesi, yapılan iyilikler için ona teşekkür etmek ya da hoş görünmek istendiğini düşündürebilir.

Bu arada hemen belirtelim ki kent sikkelerinde *Senatus* omuzları pelerinli genç; *demos* ise sakallı bir adam olarak görülür.

- 2- ΔIOCIEPITΩN (Kat. No. 04)

Yukarıda, eğer “*lejang*” sikkeyi basan halkın adını gösteriyorsa, o zaman buna *lejang* yerine “*ethnikon*” demenin daha doğru olacağını belirtmiştik. Örneğin burada kent sikkesi üzerinde yer alan ΔIOCIEPITΩN (Kat. No. 04) “Dioshieronluların” demektir, yani “Dioshieronluların sikkesi” anlamında kullanılmıştır.

Demek ki, bu örnekte kentin değil, halkın adı belirtildiği için burada “*ethnikon*” söz konusudur. Dolayısıyla sikkeyi basan halkın adı da sondaki -ΩN harflerinden de anlaşılacağı üzere çoğul genitivus (-in hali) *casusunda* yazılmaktadır.

- 3- ΕΠΙΚΕΡΡΕΙΝΙΟV (Kat. No. 01), ΚΟΡΒΟΛΩΝ (Kat. No. 06).

Öteden beri bir vatandaşın kentine hizmet etmesi gurur nedeni olmuştur. Bu olgu keza imparatorluk döneminde de geçerliydi. Kendi kendini yönetmenin ifadesi olarak, Roma'nın müdahalesine hedef olmuşsa da memurların görevleri arasında kent sikkesi darp etmenin de bulunduğunu görüyoruz. Ve bu kişilerin isimleri de sikkelere gururla yazılıyordu. Ayrıca isimden başka kural olarak unvanlar da belirtiliyordu. Örneğin “meclis yazmanlığı” anlamına gelen “*Grammateus*” bu unvanlardan sadece bir tanesidir.

Buna göre, Dioshieron sikkeleri üzerinde, sikke darbından sorumlu *magistratusun* adı yazıldığı takdirde, görüldüğü gibi, ya yalın halde (ΚΟΡΒΟΛΩΝ [Kat. No. 06]) , ya genitivus halde ya da *êni* edatından sonra genitivus (ΕΠΙΚΕΡΡΕΙΝΙΟV [Kat. No. 01]) halde kullanılmıştır.

- 4- ΖΕΥΣ ΝΕΡΩΝ ΚΑΙΣΑΡ (Kat. No. 07), ΝΕΡΩΝ ΚΑΙΣΑΡ (Kat. No. 08), Τ.ΑΙΛΙΟΚΑΙCΑΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟC (Kat. No. 10), ΑVΚΑΙΜΑVΡΗΑΙ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC (Kat. No. 11) (Res.3), ΦΑVCTEΙΝ[A] [C]EBACTH (Kat. No. 12), ΑVTKΑΙΜΑ ΑYΚΟΜΟΔΟC (Kat. No. 13), Α ΑVΚΟ ΜΟΔΟC ΚΑΙCΑΡ (Kat. No. 14) (Res.4), [ΑVΤ]ΚΑΙ·ΛΟV·CΕ·C----- (Kat. No. 15), [ΑVΤ ΚΜΑVΡ] ΑΝΤΩΝΙΝΟC (Kat. No. 16), ΑVΤ ΚΜΑVΡ [ΑΝΤΩΝΙΝΟC] (Kat. No. 17), ΦΟVΛΠΛΑΥΤ ΙΛΑ CEBACTH (Kat. No. 18), Α·CΕΠΤ·ΓΕΤΑCΚΑΙ

(Kat. No. 19), ΠΟCEΓ ETACKAI (Kat. No. 20-21) (Res.5), AVTKMAVPAN TΩNEINOC (Kat. No. 22) ve AVT·K·M·ANT·TOPΔIANOC (Kat. No. 23).

Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinin ön yüzlerinde önemli bir özellik olarak yer alan imparatorların isim ve unvanları¹⁵, imparator portrelerine yakın bir şekilde sikke yuvarlağına yerleştirilmişlerdir. Sikkelerdeki yazılar, imparator egemenken, elinde tuttuğı görevlerin sıralamasını, çoğalan övgüleri ve ilave edilen unvanları içerirler. Dolayısıyla ön yüzlerdeki imparator portrelerine eşlik eden isim ve unvanlar, memuriyet payeleri hem imparatorların tanınmasını hem de sikke serilerinin kesin olarak tarihlenebilmesini ve kronolojik sıralama yapılabilmesini sağlamaktadır. Kronolojisinin oluşturulmasında büyük kolaylıklar sağlayan ve en çok kullanılan resmi ön yüz yazıları ise *Caesar* ve *İmparator* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin İmparator Antoninus Pius (İ.S. 138-161) imparator olunca: İmp. Caesar T. Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius adını almış; Dioshieron sikkelerinin ön yüzünde şu şekilde yazılmıştır: T.ΑΙΛΙΟΚΑΙCΑΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟC (Kat. No. 10). İmparator Elagabalus (İ.S. 218-222) imparator olunca: M. Aurelius Antoninus adını almış ve o da kent sikkesinin üzerinde AVTKMAVPANTΩNEINOC (Kat. No. 22) *lejanđı*yla belirtilmiştir.

O halde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; bu açıklamalar açısından yukarıdaki örnekler çok anlamlıdır.

Arka Yüz Yazıları:

Arka yüz, ön yüze göre sikkenin öteki yüzüdür. Farklı mesajlar içerir ve ön yüz yazılarına kıyasla daha zengindir.

Çalışma konumuzu oluşturan Dioshieron kentine ait toplam 23 adet sikkeye kronolojik düzen ile baktığımız zaman arka yüzde en çok sikkelyi basan halkın ve sikke darbından sorumlu memurun adını gösteren yazıların yer aldığı görülmektedir. Fakat numismatik terminolojisine ilişkin bu terimlere (*ethnikon* ve *lejanđ*) ilişkin genel bilgi "Ön Yüz Yazıları"na ayrılan bölümde verilmiş olduğundan burada, okuyucuyu sıkmamak adına, tekrar edilmeyecektir.

Bazen arka yüz yazıları kent pantheonunda yer alan tanrı(ça) ile de ilişkili oluyordu. Nitekim Kat. No. 04 ve 05'teki sikkelerde okunduğı üzere, arka yüzde "uzanan ırmak tanrısı" tasviri yanındaki ΚΑΥCΤΙΡΟC yazısı bize kent pantheonunu renklendiren bir başka kutsal varlığı da haber vermektedir. Bu kutsal varlık da ilerleyen satırlarda ayrıntılı olarak belirteceğimiz İrmak Tanrısı Kaystros'tur.

II.2. Tip Açısından Dioshieron Kent Sikkeleri:

Daha önce belirttiğimiz gibi, sikkelerin önemli özelliklerinden biri de üzerinde yer alan resim ya da betimdir. Bu konuda Oğuz Tekin (1992: 16) şu bilgiyi verir: "İlk sikkelerin yalnızca ön yüzlerinde bir tip vardı; arka yüzlerde ise darp sırasında istampanın bıraktığı çukur iz yer alıyordu. Fakat çok geçmeden istampanın bu alt ucuna da bir tip kazındı ve böylece sikkenin her iki yüzü de bir tip taşımaya başladı."

Bu açıklamayı yaptıktan sonra, şimdi Roma İmparatorluk Dönemi Dioshieron kent sikkelerini kronolojik düzen ile ön yüz ve arka yüz tipleri şeklinde değerlendirmeye başlayabiliriz:

Ön Yüz Tipleri:

British Museum'un Lydia Bölgesi Dioshieron Kenti Sikke Katalogu'nda sergilenen ve bu makalenin de esas konusunu oluşturan sikkeler, öncelikle ön yüzlerinde taşıdıkları tip ve yazılar dolayısıyla uzmanlar tarafından iki gruba ayrılmışlardır. Antoninuslar Dönemi'ne tarihlendirilen birinci grupta toplam beş adet sikke yer almakta olup her birinin ön yüzünde imparator başı ya da adı (Kat. No. 01-05) görülmemektedir. Öte yandan ikinci grubu oluşturan sikkelerin yani toplam 18 adet sikkenin ön yüzlerinde ise az sayıda tanrı ya da tanrıçanın *atribüsü* (Kat. No. 06) ya da tanrı ile birlikte imparator portresi (Kat. No. 07) ve her birinin tarihlendirilmesine yardımcı olan egemen imparatora (Kat. No. 08-11; 13-17; 19-23) ya da imparator ailesinden (Kat. No. 12 ve 18) birine ait isim veya baş tasvirleri görülmektedir.

I-İmparator başı ya da adı taşımayan sikkeler:

Kent, Antoninuslar Dönemi'nde darp ettiği sikkelerin ön yüzüne imparator portresi yerine personifikasyonlar koymuştur. Kentin darp ettiği bu beş sikke üzerinde (kronolojik sırayla) şu personifikasyon tipleri görülmektedir: Roma *Senatusu* ve Halk Meclisi yani *Demos*.

Senatus:

Antoninuslar Dönemi kent sikkelerinin ön yüzünde Roma *Senatusu*, omuzları pelerinli, sağa dönük genç erkek büstü ile ΙΕΡΑCΝΚΑΗΤΟC (Kat. No. 01) ya da CΥΝΚΑΗ ΤΟCΙΕΡΑ (Kat. No. 05) *lejanđı* ile görülür.

Demos:

¹⁵ Örneğin Genius Iulia'nın soy ismi olan Caesar, ilk imparator Octavianus'tan başlayarak İ.S. 4. Yüzyılın başlangıcına kadar genellikle imparator unvanı kısaltmasından sonra hemen hemen tüm imparatorlar tarafından bir ön ad olarak kullanılmıştır. Söz konusu unvan sikkeler üzerinde ΚΑΙCΑΡ, ΚΑΙCΑΡ, ΚΑΙCΑΡΟC, ΚΑΙC, ΚΑΙ ya da Κ şeklinde yazılırdı. Sikkeler üzerinde imparator unvanı ise ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ, ΑΥΤΟΚΡΑΤ, ΑΥΤΟ, ΑΥΤ/ΑΥΤ ya da ΑΥ şeklindeydi.

Antoninuslar Dönemi kent sikkelerinin ön yüzünde *Demos*, defne çelenkli sağa dönük, sakallı büstü ile ΔHMOC lejandı (Kat. No. 02-03) ve sağa dönük, sakallı başı ile *magistratus* Apollonios'un adı (ΕΠΙΑΠΟΛΛΩΝΙ) ve ΔΙΟΚΙΕΡΙΤΩΝ *ethnikonu* görülür.

II-İmparator başı ya da adı taşıyan sikkeler:

Kentin İmparatorluk Dönemi'nde -İmparator Augustus'tan İmparator Gordianus Pius'a kadar- darp ettiği sikkelerin ön yüzlerinde, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, az sayıda tanrı ya da tanrıçanın *atribüsü* (Kat. No. 06) ya da tanrı ile birlikte imparator portresi (Kat. No. 07) ve her birinin tarihlendirilmesine yardımcı olan egemen imparatora (Kat. No. 08-11; 13-17; 19-23) ya da imparator ailesinden (Kat. No. 12 ve 18) birine ait isim veya baş tasvirleri görülmektedir.

Bunlar toplam olarak 18 adet sikke olup büyük kısmı sağa dönük baş (Kat. No. 07-08) ya da büst portreleridir (Kat. No. 10-16 ve 18-23).

ArkaYüz Tipleri:

Dioshieron kentinin katalogunda sergilenen bir grup sikkesinin incelenmesi sonucunda tespit edilen arka yüz tiplerini; tanrı ve tanrıçalar, personifikasyonlar, mimari tasvirler, hayvan ve bitki tasvirleri olmak üzere dört gruba ayırmak mümkündür.

Tanrı ve Tanrıçalar:

Bir sikke dizaynının iki önemli unsurundan biri üzerindeki resim ya da tip olduğundan; aynı şekilde bu resim veya tiplerin o kent halkının siyasal, sosyal ve kültürel alanlar yanında dinsel karakterini de yansıttığından daha önce bahsedilmişti. Benzer durum, çalışmamızın bu son bölümü için de söz konusudur. Yani Roma İmparatorluk Dönemi'nde kentin darp ettiği, British Museum Sikke Katalogu'nda sergilenen, bir grup -23 adet- sikkenin değerlendirilmesi sonucunda, sikkelerin arka yüzlerinde şu tanrı(ça) tipleri kronolojik sırayla görülmektedir: *Hera*, *Asklepios*, *Irmak Tanrısı Kaystros*, *Zeus* ve *Hygieia*.

Hera (Ἥρα):

British Museum'da sergilenen ve Antoninuslar Dönemi'ne tarihlendirilen, ön yüzlerinde imparator başı ya da adı taşımayan beş adet sikkenin ilkinde arka yüz tasviri olarak, Olymposlu tanrıçaların en büyüğü olan Tanrıça Hera¹⁶ (Ἥρα) karşımıza çıkmaktadır. Ön yüzünde Roma *Senatusunu* tanıtan IEPACVN [ΚΛΗΤΟC] *lejand* ile omuzları pelerinli, sağa dönük, kişileştirilmiş genç *Senatus* büstü, bulunan sikkenin arka yüzünde uzun *khiton* ve *peplos* giyimli, başı sola dönük ve sağ elinde *phiale* tutarken sol elini asaya dayamış olarak Tanrıça Hera ayakta tasvir edilmiştir.¹⁷ Burada tanrıçaya sikkeyi basan halkın adını gösteren ΔΙΟΚΙΕΡΕΙΤΩΝ *ethnikonu* ile sikkenin darbından sorumlu *magistratus* (memur) adını gösteren [E]ΠΙΚΕΡΡ[EINIOV]¹⁸ *lejandı* eşlik etmektedir (Kat. No. 01).

Dioshieron pantheonunda yer bulan tanrıçanın tapınımına tanıklık eden diğer üç sikke ise dönemin imparatoruna ait ad ya da baş tasvirleriyle karşımıza çıkan ikinci grup sikke örneklerinde bulunmaktadır. İmparator Nero Dönemi'ne (İ.S. 54-68) tarihlendirilen birinci sikkenin ön yüzünde kentin koruyucu baş tanrısı Zeus ile İmparator Nero başlarını birlikte buluyoruz. Arka yüzde başı sola dönük, sağ eliyle asaya yaslanan Tanrıça Hera, uzun *khiton* ve *peplos* giyimli olarak tasvir edilmiştir (Kat. No. 07). İkinci sikke İmparator Antoninus Pius Dönemi'nde (İ.S. 138-161) darp edilmiştir; ön yüzünde bu kez zırlı ve *paludamentumlu* imparatorun sağa dönük defne çelenkli büstü ile adını temsil eden -AVKAIMAVPHAI ANTΩNEINOC- *lejand* yer almaktadır. Arka yüzde ise Hera tıpkı ilk iki sikkede olduğu gibi yine uzun *khiton* ve *peplos* giyimli, ayakta, bir eliyle *phiale* tutarken diğer eliyle de asaya yaslanır durumda resmedilmiştir. Fakat bu kez söz konusu sikkenin darbından sorumlu memurun adını gösteren ΕΠΙ ΛΙΟΛΑΙΜΙΘΠΟV yazısı da okunmaktadır (Kat. No. 10).

Arka yüzde tanrıçanın tasvir edildiği üçüncü ve son sikke, ön yüzünde yer alan imparator adı ve baş tasvirinden de anlaşılacağı üzere İmparator Elagabalus Dönemi'nde (İ.S. 218-222) darp edilmiştir. Bu sikke örneğinde Tanrıça tıpkı öncekilerde olduğu gibi resmedilmiştir. Fakat benzer olan bu sikke ile diğerleri arasındaki tek fark; tanrıçanın burada peçeli olmasıdır (Kat. No. 22).

¹⁶ Olymposlu tanrıçaların en büyüğü. Kronos ile Reia'nın kızı ve dolayısıyla Zeus'un kız kardeşi. Tanrıça Hera ve hakkında bilgi veren antik kaynaklar için bkz. (Grimal, 1997: 249-251).

¹⁷ Sikkelerin geçmiş kültür ve uygarlıkların tarihsel, dinsel, askeri, sosyal ve kültürel yapılarıyla yaşantıları hakkında bizlere ışık tuttuğunu ve sikkeyi basan toplumun/devletin özelliklerini yansıttığını unutmamalıyız. Numismatik terminolojisinde sikke üzerinde yer alan yazıya "*lejand*", resim ya da betime de "*tip*" denir. Tip sözcüğü, eski Yunanca "τύπος" kelimesinden; *lejand* ise "okumak" anlamına gelen Latince "legere" fiilinden türemişlerdir. İşte sikkelerin ön yüz ve arka yüzlerinde yer alan bu resim ya da betimler, lejandlar ile birlikte sikkeyi basan kişi, kent ya da devletin, sikke basımından sorumlu *magistratusun* hatta sikke kalıpcısının adı yanında sikke tipini açıklayıcı bilgi, tarih ve birim gibi birçok bilgi başta olmak üzere geçmiş kültürü ve uygarlığı her yönüyle bizlere tanıtmaktadır. Bkz. (Tekin, 1992: 16-22).

¹⁸ Bilindiği gibi, sikke *lejand*larının bize verdiği önemli bilgilerden biri de sikke basımından sorumlu *magistratusun* adıdır. Fakat sikke darbından sorumlu *magistratus* adı her zaman sikke üzerinde yer almaz; ama yazıldığı takdirde ya *nominativus* (yalın halde) ya *genitivus* (-in halde) ya da *ëri* ("...nın memuriyeti sırasında) edatından sonra *genitivus* halde kullanılır. *ëri* ile kullanılması, *magistratus* adıyla tarihlendirme sistemidir. Nitekim yukarıdaki *magistratus* Kerreinos adını gösteren [E]ΠΙΚΕΡΡ[EINIOV] *lejand* da bu tür tarihlendirme sisteminin güzel bir örneğidir.

Asklepios (Ἀσκληπιός):

Katalog bilgisine dayanarak Dioshieron'da tapınımı olduğu bilinen diğer bir tanrı da Yunan mitolojisinde tıbbın ve sağlığın tanrısı, Apollon ile Koronis'in oğlu, Hygieia'nın da babası olan Asklepios'tur (Ἀσκληπιός).¹⁹ Söz konusu katalogda yılanlı asası ile Yunan söylencelerinde Apollon'un oğlu olarak geçen Asklepios'un kent pantheonundaki varlığına işaret eden beş sikke bulunmaktadır. Bunlardan ilk iki tanesi birinci grup sikkeler içinde, diğer üç tanesi ise ikinci grup sikkeler içinde yer almaktadır. İlk iki sikkenin de ön yüz ve arka yüz tip ve *lejand*ları aynıdır. Ön yüzde sakallı, sağa dönük, defne çelenkli Demos büstü, ΔΗΜΟC *lejandıyla*; arka yüzde ise cepheden, ayakta, başı sola dönük, sağ eliyle asaya yaslanan Tanrı Asklepios ΔΙΟCΙΕ ΠΕΙΤΩΝ *ethnikonu* ile betimlenmiştir (Kat. No. 02-03).

Katalogda İmparatorluk Dönemi Dioshieron sikkelerini incelediğimizde İmparator Augustus'tan İmparator Gordianus Pius dönemine kadar olan sikkelerin ön yüzlerinde imparator adı ya da başlarına rastlanmaktadır. Bu grup içinde Tanrı Asklepios üç sikkenin arka yüzünde, yukarıda verilmiş örneklerdeki, bilindik tasviriyle yer almaktadır.

İ.S. 125/130-175 yıllarında basılan sikke, kentteki tanrı kültürüne tanıklık eden üçüncü sikkedir (Kat. No. 12). Ön yüzde İmparator Antoninus Pius ile İmparatoriçe Yaşlı Faustina'nın en küçük kızı Annia Galeria Faustina ya da Genç Faustina'nın sağa dönük büstü, arka yüzde ise Tanrı Asklepios, ΔΙΟCΙΕΠΕΙΤΩΝ *ethnikonu* ve ΕΠΙΜΙΘΠΟΒ *lejandı* ile birlikte cepheden, ayakta, sağ eliyle asaya yaslanır pozisyonda betimlenmiştir. Tanrının Dioshieron'daki varlığına işaret eden dördüncü sikke, İmparator Commodus dönemine (İ.S. 180-192) tarihlendirilmektedir (Kat. No. 13). Ön yüzünde İmparator Commodus'un gençlik hali, çelenksiz büstü; arka yüzde Tanrı Asklepios yine cepheden, ayakta, başı sola dönük bilindik *atribüsü* yılanlı asaya yaslanırken görülmektedir. Tanrı Asklepios'un aynı şekilde resmedildiği beşinci ve son sikke ise İ.S. 211-212 yıllarına tarihlendirilmektedir (Kat. No. 20). Ön yüzde zırlı ve *paludamentumlu* İmparator Geta'nın sağa dönük, defne çelenkli büstü ile adını işaret eden ΠΟCΕΓΕΤΑΚΑΙ (Publius Septimius Geta Caesar) *lejandı* yer almaktadır.

Irmak Tanrısı Kaystros (Κάστρος):

Irmaklar, bilindiği üzere, Eskiçağ dünyasında hem Eski Doğu hem de Eski Batı toplumlarınca tanrı gibi kutsal kabul edilmiş ve kutsanmışlardır (Altınoluk, 2010). Örneğin Eski Yunanlılar ve Romalılar zihinlerinde ırmakları hayvan ve insan formunda canlandırmış daha sonra da onu sunaklarda, lahit kapaklarında büst, mask ya da baş şeklinde dekoratif öğeler olarak geniş bir alanda kullanmışlardır.

Aşağıda da belirtileceği üzere, numismatik terminolojisinde tip olarak adlandırılan sikke üzerinde de kenti tanımamıza yardımcı bir resim olarak seçilmişlerdir.

"Uzanan ırmak tanrısı" betimlerine Akdeniz dünyasında heykel ve rölyefler yanında sikkeler üzerinde de yaygın olarak rastlanmaktadır. Nitekim sikkeler üzerindeki betimlerdeki kompozisyon düzeni hemen hemen aynıdır. Irmak Tanrısı, sağa ya da sola boylu boyunca veya hafif yarım bir şekilde uzanmakta, dirseğini ya da kolunu da genellikle ırmağın akıntısını vurgulayan içinden su akan devrik bir *amphoraya* yaslanmaktadır. Vücudun üst kısmı çoğunlukla çıplak, belden aşağısı *himation* ile örtülüdür. Ayrıca bazı tanrılar kalın ve gür sakallı olarak betimlenirken bazıları da sakalsız olarak resmedilmektedir. Şu hususu da belirtmek lazımdır ki, Irmak Tanrıları genellikle kendilerini tanıtan benzer simgeler -saz, *palmiye dalı*, *bereket boynuzu (cornucopiae)*, *buğday başağı*, *mısır*, *hashaş*, *çiçek... vb.- taş*ırlar.

Bu bağlamda zengin kent pantheonunu renklendiren bir başka kutsal varlık da Irmak Tanrısı Kaystros'tur (Κάστρος).²⁰ Kaystros, günümüzdeki Küçük Menderes Irmağı'nın taşıdığı isimdir. Prof. Dr. Veli Sevin'in (2001: 182) belirttiğine göre, "Irmak, Lydia Bölgesi'nin önemli ikinci akarsuyudur. Tmolos'tan (Bozdağlar) Kilbos (Kadın Deresi) adıyla doğan bu ırmak, Koloe'nin (Kiraz) Kilbianon ya da Kilbis denen yüksek havzasında öteki kollarıyla birleşip, batıya doğru kesin bir dirsek çizerek, kendi adıyla anılan Kaystros Havzası'na çıkar. Pagaseion (Cellât Gölü) adlı bataklık gölden itibaren, kuzeyden bu batıklığa akan Phyrtes (Fetrek Çay) ve Astraios (Çevlik Çay) derelerini de alarak yeni bir dirsekle güneye döner. Buradan sonra, dağlar arasından akarak getirdiği alüvyonlarla oluşturduğu, günümüzde kurutulmuş olan bir kısım bataklıklar ve göllerle kaplı havzayı çıkar ve sonunda sularını Ephesos limanına boşaltır."

Kaystros Irmak Tanrısı, komşu Hypaipa kentinde olduğu gibi, Dioshieron sikkelerinde de tasvir edilmiştir. Tanrı, kentin Antoninuslar Dönemi'ne tarihlendirilen iki sikkenin arka yüzünde sola doğru uzanmış olarak genel ırmak tanrısı ikonografisi ile görülmektedir. Sağ elinde saz ve sol elinde *cornucopiae* tutarken sol dirseğini de içinden su akan devrik *amphoraya* yaslamıştır. Kaystros'un vücudunun üst kısmı

¹⁹ Tıbbın tanrısı ve kahramanıdır. Apollon'un oğludur, ama doğumuna ilişkin efsaneler birbirinden oldukça farklıdır. Tanrı Asklepios ve hakkında bilgi veren antik kaynaklar için bkz. (Grimal, 1997: 101-102).

²⁰ Lydia'da aynı adı taşıyan ırmağın tanrısıdır. Söylendiğine göre, Achilleus ile Amazon Penthesilea'nın oğludur. Ephesus şehrinin kurucusu olan Ephesos adında bir oğlu vardı. Kaystros, aynı zamanda Derketo ile beraberliğinden olan Semiramis'in de babasıdır. Tanrı Kaystros hakkında bilgi veren antik kaynaklar için bkz. (Grimal, 1997: 368).

çıplak, belden aşağısı *himation* ile örtülüdür. Ayrıca bu tasvirin yanında ΚΑΥΣΤΡΟΣ (Bkz. no. 04) *lejanı*yla birlikte ΔΙΟΚΙΕΡΕΙΤΩΝ (Bkz. no. 05) *ethnikonu* da bulunmaktadır.

Gerçekten de söz konusu sikkeler üzerinde yer alan bu sahnelerde, Kaystros Irmağı'nın Dioshieron kenti için taşıdığı tarımsal önem açıkça anlaşılmalıdır. Nitekim sikkeler üzerindeki saz ve bereket boynuzu *atribüleri* İrmak Tanrısı Kaystros'un verimliliğiyle yakından ilişkilidir.

Zeus (Ζεύς):

Yunan pantheonunun en büyük tanrısı olan Zeus (Ζεύς) imparatorluk dönemi kent sikkeleri üzerinde betimlenen tanrılar arasında önemli bir konuma sahiptir (Grimal, 1997: 821-825). Yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere, "Διοσιερόν" (Dioshieron) kelimesi "Zeus'un Kutsal Yeri" anlamını taşımaktadır. Bu nedenle tanrının kült tapınımının kentte daha yaygın olduğu, dolayısıyla da en çok tercih edilen sikke tipi olduğu düşünülmektedir. Nitekim değerlendirdiğimiz sikke katalogunda bazen sikkelerin ön ve arka yüzlerinde yer alan esas tip olarak bazen de en fazla bilinen *atribüsü* kartal ile karşımıza çıkmaktadır.

Katalogda Zeus'u temsil eden kartalı ön yüzünde taşıyan sikke, İmparator Augustus (?) dönemine tarihlendirilmektedir (Kat. No. 06). Arka yüzde İmparator Augustus'u temsil eden sağa dönük bir oğlak (*capricornus*) ve onun üzerinde de topraklardaki bereketi ve zenginliği temsil eden *cornucopiae* ve ön toynaklar arasında dünyayı temsil eden bir küre görülmektedir. Ayrıca bu tipe imparatoru tanımamıza yardımcı olan bir başka yardımcı unsur olarak da ΔΙΟΚΙ ΕΡΕΙΤΩΝ ΣΕΒΑΣΤΟΣ *lejanı* eşlik etmektedir. Ön yüzde ise Zeus'u temsil eden ve onun karakteristik bir *atribüsü* olan kartal kanatlarını açmış ve cepheden görülmektedir.

Ayrıca, sikke üzerinde tanrının karakteristik bir *atribüsü* yerine bazı durumlarda tanrının kendisi de sikkenin arka ya da ön yüzünde yer alabiliyordu. Bu bağlamda tanrının kendisi kentin imparatorluk dönemi sikke katalogunda yalnızca bir sikkede ön yüz; yedi sikkede ise arka yüz tasviri olmak üzere toplam sekiz adet sikkede karşımıza çıkmaktadır.

İmparator Nero (İ.S. 54-68) dönemine tarihlenen ilk sikkenin ön yüzünde imparator Nero'nun sağa dönük başı ve kentin koruyucu baş tanrısı Zeus'un sola dönük başı karşılıklı görülmekte, çevrede ise ΖΕΥΣ ΝΕΡΩΝ ΚΑΙΣΑΡ *lejanı* yer almaktadır. Arka yüzde ise uzun *khiton* ve *peplos* giyimli Tanrıça Hera, ΚΟΡΒΟΥΛΩΝ *lejanı* ve ΔΙΟΣΙΕΡΕΙΤΩΝ *ethnikonu* ile birlikte görülmektedir (Kat. No. 07). Tanrı, İmparator Nero dönemine tarihlenen ikinci sikkenin ise bu kez ön yüzünde değil arka yüzünde şu şekilde resmedilmiştir: ΚΟΡΒΟΥΛΩΝ *lejanı* ve ΔΙΟΣΙΕΡΕΙΤΩΝ *ethnikonu*na uzun *khiton* ve *peplos* giyimli, sağ eliyle asaya yaslanır bir pozda, ayakta, sola dönük Zeus tasviri eşlik etmektedir. Ön yüzde ise defne çelenkli başı ile sağa dönük İmparator Nero görülmektedir (Kat. No. 08). Zeus, ayrıca İmparator Antoninus Pius (İ.S. 138-161) dönemine tarihlenen sikkenin arka yüz tasvirinde de karşımıza çıkar. Ön yüzde imparator büstü yer alırken, arka yüzde sikke darbından sorumlu *grammateus*un adına -ἐν Ἰ. Ἰουλι. Μίθρου γρ.- işaret eden ΕΠΙΛΙΟΜΙΘΡΟΥ ΠΡ. *lejanı* ve ΔΙΟΚΙΕΡΕΙΤΩΝ *ethnikonu* ile *himation* giyimli sağa dönük oturur vaziyette, sağ elinde *phiale* tutan Zeus, sol eliyle asaya yaslanır bir pozda resmedilmiştir (Kat. No. 09).

Tanrıyı benzer arka yüz tasviriyle İmparator Marcus Aurelius (İ.S. 161-180) dönemine tarihlendirilen bir sikke üzerinde de buluruz. Söz konusu sikkenin ön yüzünde zırlı ve *paludamentumlu*, sağa dönük defne çelenkli İmparator büstü, ΑΥΚΑΙΜΑΥΡΗΑΙ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC *lejanı* ile birlikte betimlenmektedir. Arka yüzde ise ΔΙΟΚΙΕΡΕΙΤΩΝ *ethnikonu* ile Zeus, dizlerini örten *himation* giyimli, sola dönük oturur vaziyette, sağ elinde Ephesos Artemis kült heykelini tutarken, sol eliyle de asaya yaslanır bir pozda resmedilmiştir (Kat. No. 11).

Bazen arka yüz tiplerinde kentle ilişkilendirilen mimari unsurların da seçildiği görülmektedir. Nitekim Tanrı Zeus, İmparator Commodus (İ.S. 180-192) (Kat. No. 13), Septimius Severus (İ.S. 193-211) (Kat. No. 15) ve Gordianus Pius (İ.S. 238-244) (Kat. No. 23) dönemlerinde darp edilen sikkelerin arka yüzlerinde, dört sütunlu cepheden tasvir edilen tapınak ve içinde sola dönük vaziyette oturur bir pozisyonda kült heykeliyle gösterilmektedir. Bu sikke örneklerinden de anlaşılacağı üzere, kentin koruyucu baş tanrısı Zeus'un kültü için bir tapınak tasviri söz konusudur. O halde sikkeler üzerindeki bu kompozisyon, yeri henüz belirlenememiş olmakla birlikte, bize kentte Dioshieronlular için büyük değer taşıdığını rahatlıkla tahmin edebileceğimiz bir Zeus tapınağının var olduğunu düşündürmesi açısından son derece önemlidir.

Bazı durumlarda sikkenin ön yüzünde egemen imparator yerine ailesinden birinin de tip olarak seçildiği bilinmektedir. Bu bağlamda Zeus'un arka yüz tasviri olarak karşımıza çıktığı imparatorluk sikkelerinden biri de ön yüzünde İmparatoriçe Plautilla büstünün yer aldığı sikke örneğidir. Söz konusu sikkenin ön yüzünde İmparator Caracalla'nın karısı Publia Fulvia Plautilla ya da Fulvia Plautilla'nın sağa dönük büstü, çevresinde ΦΟΥΛΠΛΑΥΤΙΑ CΕΒΑΚΤΗ *lejanı* görülmektedir. Arka yüzde ise dizlerini örten *himation* giyimli, sola dönük oturur vaziyette, sağ elinde *phiale* tutarken sol eliyle asaya yaslanır bir pozisyonda Tanrı Zeus resmedilmektedir (Kat. No. 18).

Personifikasyonlar:

Dioshieron kenti dinsel yaşamına, Olymposlu tanrı ve tanrıçalar ile kentin gelişmesi ve ürün için büyük önemi olan İrmak Tanrısı Kaystros yanında dâhil edebileceğimiz diğer tanrıçalar da biri sağlığın diğeri şansın personifikasyonu olan Hygieia ve Tykhe'dir.

Hygieia (Υγιεία):

Hygieia, Yunan ve Roma mitolojisinde Hygieia (Υγιεία) veya Hygeia (Υγεία) olarak geçmektedir (Grimal, 1997: 301). Sağlık'ın kişileştirilmiş şekli. Çoğu zaman tıp tanrısı Asklepios'un kızı olarak tasavvur edilir. Hygieia'ya ait herhangi bir mitos yoktur, yalnızca Asklepios'un maiyeti arasında yer alır. Sağlık ve temizlik tanrıçasıdır. Babasının iyileştirme temalı mitolojik görevini Hygieia koruma temalı olarak gerçekleştirmektedir.

Tanrıça, İmparator Geta döneminde darp edilmiş kent sikkесinin arka yüzünde ayakta ve cepheden, başı sağa dönük, *phialeden* çıkan yılanı besler bir pozisyonda resmedilmiştir (Kat. No. 21). Sikkenin ön yüzünde ise zırlı ve *paludamentumlu* İmparator Geta'nın sağa dönük defne çelenkli büstü ve adına işaret eden ΠΟΣΕΓ ΕΤΑΚΚΑΙ *lejandı* görülmektedir.

Tykhe (Τύχη):

Tykhe (Τύχη), bir tanrıça şeklinde kişileştirilmiş "talih ya da tesadüf" (Grimal, 1997: 812). Tykhe'ye Homerik şiirlerde rastlanmaz, fakat o daha sonra, büyük bir önem kazanmış ve bu önem, Hellenistik Dönem'e hatta Roma Dönemi'ne kadar sürekli artmış, Klasik Dönem Roma dininde Fortuna ile özdeşleştirilmiştir. Tykhe'nin mitosu yoktur. O, soyut bir varlıktan başka bir şey değildir.

Tykhe, İmparator Caracalla (İ.S. 198-217) dönemine tarihlendirilen kent sikkесinin arka yüzünde ayakta ve sola dönük, *kalathos* giymiş, sağ elinde iki buğday başağı ve gemi dümeni, sol elinde ise *cornucopiae* ile betimlenmiştir (Kat. No. 17). Tanrıçanın bu tasvirine ΔΙΟΚΙΕΠΙΤΩΝ *ethnikonu* eşlik etmektedir. Şans ve kaderi simgeleyen Tanrıça, diğer bir örnekte yani İmparator Geta (İ.S. 211-212) döneminde darp edilen sikkenin arka yüzünde yine ayakta ve sola dönük, *kalathos* giyimli, gemi dümeni ve *cornucopiae* ile birlikte görülmektedir (Kat. No. 19).

Mimari Tasvirler:

Arka yüz tiplerinin bir diğer önemli kategorisi mimaridir. Muazzam büyüklükteki yapılardan genellikle tapınakların, iki ve on arasında değişen farklı sütun sayılarıyla önden görüntüsü tasvir edilir. Çok özenle hazırlanmış tasvirler, yapıları perspektif içinde gösterirler. Ayrıca tapınaklar sıklıkla adandığı tanrı ya da tanrıçanın kimliğine işaret eden bir heykel içerir. Kat. No. 15'deki İmparator Septimius Severus'a ait ve Kat. No. 23'deki İmparator Gordianus Pius'a ait Dioshieron sikkeler üzerinde, Tanrı Zeus'un kültüne tahsis edilmiş olduğu düşünülen tapınak dört sütunlu olarak cepheden tasvir edilmiştir. Dioshieron adından hareketle kentin koruyucu baş tanrısı olan Zeus ise sola dönük oturur bir pozisyonda tapınağın ortasında görülmektedir.

Söz konusu sikke örneklerinden anlaşılacağı üzere, arka yüzdeki bu kompozisyon bize her ne kadar yeri henüz belirlenememiş olsa da kentte Dioshieronlular için büyük değer taşıdığını rahatlıkla söyleyebileceğimiz bir Zeus tapınağının var olduğunu düşündürmesi açısından son derece önemlidir.

Hayvan ve Bitki Tasvirleri:

Kat. No. 06'daki İmparator Augustus'a ait sikke üzerinde sağa dönük şekilde tasvir edilmiş bir *capricornus* yani bir oğlak figürüne yer verilmiştir. Arka yüz tipi olarak yer verilen oğlak, İmparator Augustus'un egemenliği ile ilgili özelliğe işaret eder.²¹

Sikkeler üzerinde tanrıların tapınımı ile ilgili tipler ifade edilirken kullanılan bir diğer tasvir de bitkilerdir. Kat. No. 04 ve 05'deki sikkeler üzerinde İrmak Tanrısı Kaystros'un sağ elinde saz ve sol elinde de *cornucopiae* (bereket boynuzu) tasvirleri görülmektedir. Nitekim sikkeler üzerindeki bu *atribüler* bilindiği üzere, İrmak Tanrısı Kaystros'un verimliliğiyle yakından ilişkilidir.

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız bilgilerden sonra; sonuç olarak şunları söylemek mümkündür:

Üzerinde modern Birgi mahallesinin bulunduğu Dioshieron, klasik Lydia Bölgesi'ndeki Kaystros Ovası'nın kuzeydoğusunda aynı isimle tanımlanan Kaystros Irmağı'nın beslendiği Tmolos Dağı'nın güney etekleri üzerinde kurulmuş kutsal bir yerleşim yeridir.

Kentin kuruluş tarihi ve tarihsel gelişimi hakkında, her ne kadar bilgilerimiz şimdilik yok denecek kadar az olsa da kent adı üstüne günümüze ulaşan tek tanıklığı İmparator Augustus ile Gordianus Pius arasındaki dönemde darp edilen kent sikkeleri sunar. Yani Dioshieron adına ilk kez İ.S. 1. yüzyılın başlarında rastlanır. Neticede, Yunanca morfolojik tespitlere göre "Dioshieron" kent adı tamamı eski Yunanca olan "Διός" (Zeus'un) ve "ιερόν" (kutsal yer) kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır; anlamı da "Zeus'un kutsal yeri" demektir.

²¹ Augustus sikkeleri üzerinde timsah, henüz doğum yapmamış inek, boğa, yaban domuzu, aslan, erkek geyik, kartal, yengeç, kelebek ve oğlak görülür. Oğlak için bkz. (Barton, 1995: 33-51).

Gerçekten, adından da anlaşılacağı üzere, içinde barındırdığı Zeus kutsal alanı nedeniyle yukarı Kaystros Ovası'nın kuzeydoğusunda bir uğrak merkezi olarak Lydia Bölgesi'nin hemen hemen en önemli kentlerinden biri olmalıdır.

Gerek arkeolojik, gerekse yazılı kaynaklara dayanarak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, kentin içinde bulunduğu klasik Lydia Bölgesi'nin ve Kaystros Ovası'nın yazılı tarihi İ.Ö. 2. binyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, Dioshieron antik kentinin tarihi de en erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne değil daha eskiye, kanımca, Geç Kalkolitik Çağ'a kadar gitmektedir. O halde Dioshieron antik kentinin tarihi de neticede aynı bölgedeki Hierakome gibi bir zamanlar bir tapınağın yanında kurulmuş olan bazı kutsal köylerin gelişip büyümeleri sonucunda git gide gelişerek şehir olarak ilk defa İ.S. 1. yüzyılda en yüksek gelişme düzeyine ulaşmıştır.

Ancak sikkeler dışında kaynaklar şimdilik Roma İmparatorluk Dönemi öncesi kent tarihi *-Lydia Krallığı, Pers İmparatorluğu ve Hellenistik Dönem-* hakkında kentin var olduğuna dair hiçbir ipucu vermemektedirler. Bu bağlamda kentin tarihsel süreç açısından komşu Hypaipa ile oldukça türdeş bir bütünlük kurmuş olduğu düşüncesinden hareketle, her ne kadar antik yazarlar tarafından hemen hemen hiç söz konusu edilmemiş olsa da, çok yerinde bir ifadeye göre Dioshieron kenti Hypaipa hatta Sardeis kentlerinin kaderini paylaşmış olmalıdır. Yani demek oluyor ki, Lydia Devleti ve Pers Krallığı zamanında da var olduğu bilinen kent, İ.Ö. 334 yılında Büyük İskender'in eline geçmiş, O'nun ölümünden sonra generallerinden önce Antigonos'un, İ.Ö. 301 yılındaki İpsos Savaşı'ndan sonra Lysimakhos'un, İ.Ö. 282 tarihinde de I. Seleukos'un yönetimini tanımıştır. İ.Ö. 228'de I. Attalos yönetimindeki Pergamon Krallığı'nın etkisi altına girmiş. İ.Ö. 190 yılında Romalılar ile Seleukos Kralı III. Antiokhos'un Magnesia ad Spylum (Manisa) dolaylarında yaptıkları savaştan sonra, galip taraf olan Romalılarca, İ.Ö. 188 yılında yapılan Apameia Barışı'nın hükümleri gereğince, kendilerine yardım eden Pergamon Kralı II. Eumenes'e bırakılmıştır. Pergamon Kralı III. Attalos'un ölümünden sonra krallığını Roma'ya vasiyet etmesi üzerine, tüm Lydia bölgesi gibi Dioshieron da Roma Cumhuriyeti'nin eline geçmiş ve daha önce de belirttiğimiz gibi yeni kurulan *Provincia Asia*'ya bağlanmıştır.

Görülüyor ki, antik dönem Lydia Bölgesi'nde yukarı Kaystros Ovası'nda bulunan ve adı türlü mitolojik öykülere karışmış Tmolos'un güney eteklerine sırtını yaslamış, önüne İ.Ö. 9. yüzyıl ozanı Homeros'un *Iliada*'da sözünü ettiği "Asya Çayırıları" nı almış olan Dioshieron hakkında bundan fazla bir şey bilinmemektedir.

Şimdi kentin Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki Yunan dinsel inançları hakkında bilgi veren, İmparator Augustus ile Gordianus Pius arasındaki dönemde darp edilen, bir grup sikkeye dönelim.

Roma egemenliği sırasında Dioshieron'un darp etmiş olduğu ve katalogda kayıtlı olan toplam 23 adet sikke, numismatik terminolojisine göre üzerlerindeki yazı ve tipe göre iki açıdan değerlendirilmiştir. Böylece bir araya getirilmiş bu sikkeler ışığında Dioshieron halkının Roma İmparatorluk Dönemi dinsel inançları ve gelenekleri ve bunların İmparator Augustus'tan Gordianus Pius'a kadar geçen zaman diliminde nasıl değiştiği hakkında genel bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda kentte Roma İmparatorluk Dönemi'nde darp edilen sikkeler üzerinde şu tanrı ve tanrıçalar görülmektedir: Kente adını veren tanrı *Zeus* başta olmak üzere, *Hera*, *Asklepios*, *Hygieia*, *Tykhē* ve *Irmak Tanrısı Kaystros*'tur.

Sonuç olarak bu yazıda bir araya getirilmiş, Dioshieron kentinin darp etmiş olduğu sikkelerden örnekler içeren, günümüzde ise British Museum Catalogues of Greek Coins'in Lydia cildinde yer alan, bir grup sikkenin ışığında kent halkının dinsel inançları ve gelenekleri hakkında genel bir bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Dioshieron ve Hypaipa gibi kentler başta olmak üzere birçok Lydia kenti henüz tam olarak arkeolojik materyalle saptanmış değildir. Bu bakımdan bölgede stratejik bir konuma ve aynı zamanda önemli kutsal bir yerleşim yerine sahip olduğu bilinen Dioshieron'da kazı ve araştırmalar yapmak en azından Lydia kültür ve tarihiyle Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Yunan dinsel inançlarının daha iyi anlaşılmasına ışık tutacaktır kanısındayım.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar:

Athenaios, *Deip.* (=Athenaios, *Deipnosophistai* = *Sophistlerin Akşam Yemeği*)

The Deipnosophists of Athenaeus of Naucratis. With an English translation by C. B. Gulick, London, New York 1951.

Diodoros (=Diodorus Siculus, *Bibliothēke Historike* = *Tarih Kütüphanesi*)

Diodorus of Sicily. With an English translation by R. M. Geer, London, New York 1947 (The Loeb Classical Library).

Herodotos (=Herodotos, *Historiai* = *Tarihler*) Herodotus. With an English translation by A. D.

Godley, I-IV, London, New York 1926-1929 (The Loeb Classical Library).

Herodotos (=Herodotos, *Tarih*) Herodotos, Çeviren: M. Ökmen, İstanbul 2006.

Homeros, *Il.* (=Homeros, *Ilyada*) Homeros, *Ilyada*. Eski Yunanca Aslından Çevirenler: Azra Erhat – A. Kadir, İstanbul 2007.
Ovidius, *met.* (=P. Ovidius Naso, *Metamorphoses = Dönüşümler*) Ovidius, *Metamorphoses*. With an English translation by F. J. Miller, London, New York 1928-1929.
Plinius, *nat.* (=G. Plinius Secundus, *Naturalis Historia = Doğa Tarihi*) Pliny the Elder, *The Natural History*. With an English translation by J. Bostock, London 1855.
Strabon (=Strabon, *Geographika = Coğrafya*) *The Geography of Strabo*. Edited by H. L. Jones, London, Cambridge 1924.
Strabon (=Strabon, *Geographika = Coğrafya*) *Antik Anadolu Coğrafyası-Kitap: XII-XIII-XIV*, Çeviren: Adnan Pekman, İstanbul 2000.
Tacitus, *ann.* (=Tacitus, *Annales = Yıllıklar*) *Complete Works of Tacitus*. Edited for Perseus by A. J. Church – W. J. Brodribb – S. Bryant, London, New York 1942.

Modern Kaynaklar:

AM *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*.
ALTINOLUK, Zeynep Sencan (2005). *Sikkelerin Işığında Küçük Asya'da İrmak Tanrıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
ALTINOLUK, Zeynep Sencan (2010). *Eskiçağ'da İrmak Tanrıları (Türkiye Trakyası ve Anadolu)*, İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
BMC *British Museum Catalogues*.
BARTON, T. (1995). "Augustus and Capricorn: Astrological Polyvalency and Imperial Rhetoric", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 85, s. 33-51.
BURESCH, Karl (1894). "Zur Lydischen Epigraphik und Geographie", *AM*, 19, s. 102-132.
BURESCH, Karl (1898). *Aus Lydien, Epigraphisch-Geographische Reise Früchte*, Hildesheim: New York by Olms.
DEMİR, Muzaffer (2014). *Lidyalılar: Mythos'tan Logos'a*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
FOSS, C. (1978). "Explorations in Mount Tmolos", *California Studies in Classical Antiquity*, 11, s. 21-60.
FRANKE, Peter Robert (2007). *Roma Döneminde Küçükasya: Sikkelerin Yansımada Yunan Yaşamı*, (Türkçesi Nezahat Baydur, Banu Thesis-Baydur), İstanbul: Ege Yayınları.
GRIMAL, Pierre (1997). *Yunan ve Roma Mitoloji Sözlüğü*, (Önsöz: Charles Picard, Çeviri: Sevgi Tamgüç), İstanbul: Sosyal Yayınları.
HEAD, Barclay V. (1901). *A Catalogue of The Greek Coins of Lydia in The British Museum*, London: Printed by Order of The Trustees.
HOWGEGO, Chris (1998). *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, (Çeviren: Oğuz Tekin), İstanbul: Homer Kitabevi.
IMHOFF-BLUMER, Friedrich (1890). *Griechische Munzen*, München: Verlag der K. Akademie.
İPLİKÇİOĞLU, Bülent (1997). *Eskibati Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
KALKAN, Hatice (2014). "Ephesos-Hypaipa-Sardeis Yolu Üzerine Yeni Gözlemler ve Pers Kral Yolu", *International Journal of Human Sciences*, 11, s. 448-456.
MALAY, Hasan (1992). *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
MEMİŞ, Ekrem (2010). *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, Bursa: Ekin Basım Yayın.
MERİÇ, Recep (1988). "Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış", *Ege Coğrafya Dergisi*, 4, 1, s. 202-213.
MORRISSON, C. (2002). *Antik Sikkeler Bilimi Nüsmatik Genel Bir Bakış*, (Çeviren: Zeynep Çizmeli Ögün), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
RAMSAY, William Mitchell (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Dilimize Çeviren: Mihri Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
SNG *Sylloge Nummorum Graecorum*.
SEVİN, Veli (1974-75). "Batı Anadolu'nun Az Bilinen Antik Bir Kenti Hypaipa Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 28-29, s. 41-53.
SEVİN, Veli (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
SİNANOĞLU, Suat (1950). *Yunan Dili Grameri I. Kısım*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
TEKİN, Oğuz (1992). *Antik Numsmatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
WEBER, George (1892). "Hypaepa, le Kaleh d' Aiascourat, Birghi et Oedemich", *Revue des Etudes Grecques*, V, s. 7-21.

RESİMLER²²

²² British Museum'daki Lydia cildinin Dioshieron koleksiyonunda toplam olarak daha önce de belirttiğimiz gibi 23 adet sikke bulunmaktadır. Burada söz konusu değerli koleksiyona ait olarak sadece 7 sikkenin yayınına yer verilmiştir. Diğer sikke örnekleri için ayrıca bkz. (Head, 1901: PL. VIII).

Res.1: **BMC 01**

Ayrıca bkz., *Paris 270*; *SNG Righetti 1022*; *SNG Turkey 7, 202*; *SNG Turkey 7, 203*.

Res.2: **BMC 02-03**

Ayrıca bkz., *Mionnet IV, 182*; *SNG Righetti 1021*; *SNG Turkey 5, 343-344*; *SNG Turkey 7, 210-211*; *Kurth Demos 206*; *SNG Munich 106*.

Res.3: **BMC 11**

Ayrıca bkz., *RPC online 1234*.

Res.4: **BMC 14**

Ayrıca bkz., *Paris 287*.

Res.5: **BMC 20**
Ayrıca bkz., *SNG Copenhagen 118.*

Res.6: **BMC 21**
Ayrıca bkz., *SNG von Aulock 8225; SNG Turkey 5, 348; SNG Turkey 7, 257; Mionnet IV, 193; SNG Munich 113; Paris 294A.*